

BRNO

V MINULOSTI A DNES

Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna

XVII

MAGISTRÁT MĚSTA BRNA
ARCHIV MĚSTA BRNA

BRNO 2003

POZNÁMKY K HISTORICKÉ TOPOGRAFII DOMINIKÁNSKÉHO NÁMĚSTÍ

Archeologické výzkumy posledních let přinesly řadu zásadních poznatků o nejstarší minulosti Dominikánského náměstí. Vzhledem k tomu, že se historické prameny pro 13. a 14. století zdají být víceméně vyčerpáné a většinu historických domů pohltila novodobá zástavba, nabízí archeologie jednu z mála možností, jak do tohoto období nahlédnout. V příspěvku se omezíme pouze na prostor ohraničený z jihu kostelem sv. Michala, ze západu Novou radnicí a ze severu palácem Moderna. Naším cílem není vyčerpávající analýza a popis archeologických pramenů, ale základní informace o klíčových poznatcích získaných terénními výzkumy v porovnání se známými historickými skutečnostmi a znalostmi o stavebním vývoji jednotlivých objektů, které se na náměstí nacházejí nebo nacházely.

Dominikánské náměstí si své pojmenování nese již od roku 1867, z doby velkého přejmenovávání a přečíslování v městě Brně, kromě několika let druhé světové války, kdy bylo přejmenováno na Rathausplatz – Radniční náměstí, a období 1952–1989, kdy neslo název náměstí Družby národů.¹ Středověký název náměstí Rybný nebo také Starý rybný trh souvisel s jeho využitím jako tržiště, na němž se nabízely a prodávaly především ryby. Tržiště se rozprostíralo ve Veselé čtvrti (*quartale Letorum*) na důležité spojnici mezi branami Brněnskou a Veselou a Dolním náměstím. K jeho důležitosti nepochybně přispěla i blízkost místních významných budov, které stály po jeho krajích: klášter dominikánů, dům cisterciáček, královská kaple a areál středověké mincovny.

Rozloha náměstí doznala do dnešní doby značných změn. Původní prostor byl asi o čtvrtinu menší, ohraničen z jihu domovním blokem Velkého špalíčku a kostelem sv. Michala, ze západu pak komplexem Nové radnice (někdejším Zemským domem) a bývalým dominikánským klášterem, který je nyní její součástí. Východní, dolní část si ponechala svůj původní středověký průběh. Na severní straně došlo pak v prvním desetiletí 20. století k rozsáhlému a velmi necitlivému zásahu do zástavby, jelikož tehdy byla zbourána královská kaple a bývalý komplex kasáren, který byl v průběhu let přebudován z původního domu starobrněnských cisterciáček. Severní fronta náměstí tak byla výrazně posunuta k severu. V průběhu „velké asanace“ bylo v rozmezí let 1896–1916 na náměstí zbouráno celkem jedenáct domů včetně celé východní fronty, dvanáctý padl za oběť bombardování města na sklonku 2. světové války.²

¹ Milena FLODROVÁ, *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*. Brno 1997, s. 56–57.

² Domy č. 2, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 a poslední bylo č. 13; viz Cecílie HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, dílo přírody, člověka a dějin*. Brno 1975, s. 92.

Dominikánské náměstí, jedno z klíčových center středověkého Brna, bylo vždy středem zájmu badatelů. Mimo jiné sem, ke kostelu sv. Michala, kladli předhradí brněnského hradu, který předpokládali na Petrském vrchu. Kostel sv. Michala pak někteří považují za velkofarní (prvně doložen 1141, kdy však již tuto funkci převzal kostel na Petrově).³ Někteří badatelé ztotožňují prostor vlastního náměstí s dodnes přesvědčivě nelokalizovaným starým tržištěm (*forum antiquum*).⁴ Každopádně však tato část města patřila od jeho vzniku k jedné z nejbohatších městských čtvrtí, kde se usazoval městský patriciát.

Prameny k topografii středověku a novověku buď chybějí, nebo dosud nejsou důkladně zpracovány.⁵ Jedinou prací, na niž lze v tomto ohledu navázat, je tak nepostradatelný místopis Brna k roku 1348 Oldřicha Vičara, v němž se autor pokusil rekonstruovat počet a velikost jednotlivých městišť a přiřadit jim i majitele.⁶

Historii **dominikánského kláštera** se všemi prameny a starší literaturou monograficky zpracoval Jaroslav Dřímál, klášterem se dříve také zabýval Bertold Bretholz.⁷ První zmínku o kostele sv. Michala, časově nijak určitou, nacházíme v listině z roku 1228, kdy je uváděn jako filiální ke kostelu sv. Petra. Následuje zpráva, že někdy mezi léty 1228–1238 povolal markrabě Přemysl do Brna dominikány a daroval jim kostel sv. Michala s přilehlým místem. Roku 1240 prameny uvádějí převora Mikuláše, dle markraběcí listiny z roku 1247 vybudovali dominikáni u nabytého kostela *oratoř*. O rok později je připomínán *nově založený klášter*, jehož podstatná část však musela existovat již roku 1243, kdy se v něm konala kapitula polské řádové provincie. V refektáři kláštera se od konce 13. století také čas od času konaly zemské

³ Srov. Václav RICHTER, *Z počátků města Brna*. In: Časopis matice moravské 60 (dále ČMM), Brno 1936, s. 17nn. Lubomír KONEČNÝ, *Počátky Brna ve světle nejnovějších poznatků*. In: Forum brunense 1995/1996, Brno, s. 7–20.

⁴ K existenci starého tržiště v současnosti existuje rozsáhlá historická literatura, k zastáncům jeho lokalizace na Dominikánské náměstí náležejí Jan Tenora a Oldřich Vičar; srov. Jan TENORA, *Jízda biskupských komisařů 26. VI. 1293*. In: Hlídka 45, 1928, s. 400 n; Oldřich VIČAR, *Několik topografických poznámek k jízdě velehradského opata v Brně roku 1293*. In: ČMM 94, 1975, s. 284–288.

⁵ Vyjma rozepsaných rukopisných, ale obsáhlých poznámek Aloise Gödla; viz Alois GÖDEL, *Topografie Brna*, rukopis z konce 19. století uložen v Archivu města Brna (dále AMB).

⁶ O. VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14 století*. In: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 7, 1965, s. 242–283.

⁷ Bertold BRETHOLZ, *Geschichte der Stadt Brünn*. Brünn 1910. Nejnověji pouze okrajově také Tomáš ČERNUŠÁK, *Historie dominikánů v českých zemích*, Praha 2001, s. 26. První stavebně-historické průzkumy (dále jen SHP) provedli na přelomu 19. a 20. století A. Kisa a Augustin Prokop, celkové shrnutí však přináší až zmíněná práce Jaroslava Dřímala, viz Jaroslav DŘÍMÁL, *Zemský dům*, Brno 1947; Augustin PROKOP, *Die Markgrafschaft Mähren in Kunstgeschichtlicher Beziehung II*, Wien 1904, s. 309–310. Křížovou chodbou se zabýval spíše po uměnovědné stránce Jaroslav Bureš, ke stavebnímu vývoji kláštera se vyjádřili i Dobroslav Líbal, Jiří Kuthan a Bohumil Samek. Viz Jaroslav BUREŠ, *Středověké stavby brněnských dominikánů*. In: Časopis moravského muzea 45, 1960, s. 107–136; Dobroslav LÍBAL, *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, s. 37–38; Jiří KUTHAN, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*, Vimperk 1994, s. 70–72; Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska I*, Praha 1994, s. 171. První celkový SHP uskutečnili v roce 1990 Miroslav Ambroz s Petrem Kroupou a doplňkový SHP z roku 2002 v současnosti vyhodnocuje Lubomír Konečný. Obě akce byly realizovány v souvislosti s rekonstrukcí objektu. Viz Miroslav AMBROZ – Petr KROUPA, *Dominikánský klášter v Brně*. Stavebně-historický průzkum, rukopis uložený v archivu Muzea města Brna (dále MuMB), 1990.

sněmy a provinciální soudy a od roku 1348 zde zemský soud a sněm pravidelně zasedal, takže sv. Michal měl i funkci kostela sněmovního. Žádné zásadní přestavby kostela od 13. do 1. poloviny 17. století nejsou známy. V roce 1641–1642 způsobilo narušené sprašové podloží prolomení klenby a sesuv obvodových zdí kostela. K této pohromě se pak přidala v roce 1645 švédská dělostřelba, aby tak dovršila proces započatý zpusťšením kostela i kláštera za stavovského povstání. Na původním místě byl pak stavitelem Janem Křtitelem Ernou vystavěn nový raně barokní kostel, jenž v době vysvěcení 1679 měl již dnešní podobu.⁸ Dne 24. 10. 1784 byl dominikánský klášter zrušen a přeměněn na vojenské skladiště, stejně jako Zemský dům.⁹

V 16. století byla k dominikánskému klášteru v prostoru někdejší zahrady přistavěna dle plánů Pietra a Antonia Gabriových nová úřední budova zvaná **Zemská soudnice**.¹⁰ Těsně před začátkem třicetileté války vznikl plán na vybudování velké zbrojnice v Zemském domě, ale rychlý sled událostí nedopřál tento záměr realizovat. Na počátku války roku 1618 tedy uložili stavové direktorovi zemských peněz kardinálu Františku Dietrichštejnovi opatřit pro zbrojnici nové místo. Ten koupil tři domy stojící vedle Zemského domu na Dominikánském náměstí a v Panenské ulici. Kupní sumy byly vyplaceny v hotovosti a stavové dali vložit domy do městských knih. Ke zřízení zbrojnice však opět nedošlo a místo s ruinami domů, zabírající část prvního nádvoří a celé nádvoří druhé, zůstalo dlouho pusté.¹¹ Protože během třicetileté války, respektive při obléhání města Švédy v roce 1645 byla poškozena většina budov zde na náměstí včetně kostela, kláštera, kaple i domu cisterciáček, byl areál Zemského domu nejprve po polovině 17. století částečně opraven a v prostoru západní a severní části prvního nádvoří byl k němu nově vystavěn Tribunální dům. Pro špatný stav všech budov bylo na počátku 18. století přistoupeno k rozsáhlé rekonstrukci a dostavbě podle projektu Mořice Grimma, realizované v letech 1717–1737. Po zrušení kláštera v roce 1782 byl celý areál předán vojsku a sloužil jako skladiště až do roku 1869. Od roku 1874 je Zemský dům opět v majetku města. Roku 1935 byl podle projektu Josefa Poláška rekonstruován na sídlo obecní správy města – Novou radnici.

Další neopominutelnou stavbu na Rybném trhu představovala **královská kaple**. Z umněnovědného hlediska se stavbou zabýval ve své objemné práci z roku 1904 Augustin Prokop, naposledy pak obšírněji v 80. letech 20 století Dagmar Koudelková. Z hlediska historické topografie je nutno připomenout alespoň práce Mileny Flo-

⁸ Je pravděpodobné, že podobně jako v případě jiných brněnských kostelů, které prošly přestavbou v tomto období, využila novostavba substrukce svého předchůdce (například základy). Je tedy možné, že současný kostel v sobě skrývá větší či menší relikt gotické stavby, viz Jaroslav DRÍMAL, *Zemský dům*, s. 79–80.

⁹ J. DRÍMAL, *Zemský dům*, s. 136–138.

¹⁰ Po roce 1642 s názvem Stavovský nebo také Zemský dům, v 18. století se ujal Zemský dům, od roku 1782 také jako Starý zemský dům; viz Jaroslav DRÍMAL, *Zemský dům*, s. 7.

¹¹ J. DRÍMAL, *Zemský dům*, s. 54.

drové.¹² Gotická kaple stávala na rohu Dominikánského náměstí a ulice Veselé, proti ústí ulice Zámečnické. Fakticky se jednalo o kaple dvě, kapli zasvěcenou P. Marii a kapli sv. Václava stojící v jejím těsném sousedství.¹³ Kapli Panny Marie založil český král Václav I. listinou z 25. 3. 1297 u domu Mikuláše od Věže.¹⁴ Dne 3. listopadu 1322 Jan Lucemburský kapli věnoval královně vdově Elišce Rejčce a k ní dle textu listiny připojil i dům, který byl zeměpanským majetkem a nacházel se rovněž v okolí svatyně.¹⁵ Rejčka dům i s kaplí záhy poskytla klášteru cisterciáček na Starém

¹² Ze starších prací pak lze připomenout alespoň Bertolda Bretholze, Jana Tenoru, Václava Richtera a Eugena Dostála. Viz B. BRETOLZ, *Geschichte Der Stadt Brünn*, Brno 1911, s. 64, 152 a 192; J. TENORA, *Kaple sv. Cyrila a Metoděje v Brně. Její zrušení a zboření*. In: Hlídkka 1/49, 1932, s. 7–8; V. RICHTER, *Z počátků města Brna*, s. 7–20; Eugen DOSTÁL, *Umělecké památky Brna*, Praha 1928, s. 52–54. Z poslední doby pak jsou k dispozici práce Libora Hanáka, shrnutí Jiřího Kuthana, Bohumila Samka a Karla Kuči. Viz Libor HANÁK, *Královský dům a kaple P. Marie*. Stavebně-historický průzkum, kopie rukopisu uložená v archivu Archaia Brno, o.p.s.; J. KUTHAN, *Česká architektura*, s. 72–75; B. SAMEK, *Umělecké památky I*, s. 171; Karel KUČA, *Brno, vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. Praha – Brno 2000, s. 34. Podrobně se problematice kaple ve své diplomové práci věnovala Dagmar KOUDELKOVÁ, *Královská kaple Panny Marie a sv. Václava v Brně*. Nepublikovaná diplomová práce FF UJEP, Brno 1987. Nejnověji historii kaple zpracovala Milena Flodrová, nelze však opomenout ani dílo autorů Jany Severinové, Karla Severina a Miloše Stehlíka, které je věnováno 700-letému výročí založení kaple. Viz Milena FLODROVÁ, „Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně. In: BMD 13, 1995, s. 65–89; Jana SEVERINOVÁ – Karel SEVERIN – Miloš STEHLÍK, *Královská kaple v Brně 1297–1997*. Nepublikovaný rukopis uložený v AMB, Brno 1997.

¹³ Obě stavby byly podle dochovaného zaměření pořízeného před demolicí shodně orientovány a měly společnou střední zeď. Nejasné je určení stáří a patrocinií obou staveb. Patrně zásadní informaci v tomto ohledu podává zpráva z 29. května 1643, kdy je jako kaple sv. Václava jmenována větší kaple, a druhá, postavená v patře, je jmenována pouze jako starší. Menší kaple, původně snad s patrocinium Panny Marie, patrně již někdy před rokem 1605 změnila zasvěcení, neboť se vedle kaple sv. Václava na Rybném trhu připomíná i kaple sv. Cyrila a Metoděje. Zpráva pochází z roku 1605 z urbáře Králové kláštera. František Šujan zřejmě chybně považuje tuto kapli za nově vzniklou až počátkem 15. století, kdy byl v diecézi zaveden svátek sv. Cyrila a Metoděje. František ŠUJAN, *Dějepis Brna II*, Brno 1902, s. 198. Po opravě a restauraci kaple po ukončení švédského obléhání v roce 1645 bylo patrocinium Cyrila a Metoděje přeneseno i na kapli sv. Václava a dále je jmenována pouze kaple jedna, viz J. TENORA, *Kaple sv. Cyrila a Metoděje v Brně*, s. 1–4. Zajímavá je skutečnost, že J. Tenora obě patrocinií P. Marie a sv. Václava patrně zaměnil. I otázka nejstaršího vývoje kaple, respektive kaplí, je v současnosti poměrně nejasná. Například Dagmar Koudelková soudí, že kaple mohla být původně zamýšlena jako veřejná a teprve později se změnila ve více či méně soukromou, viz D. KOUDELKOVÁ, *Královská kaple P. Marie a sv. Václava*. Milena Flodrová se přiklání k myšlence, že založení kaple lze zdůvodnit přáním Václava II. mít u svého domu kapli. M. FLODROVÁ, *Královská kaple v Brně*. Nepublikovaný rukopis v archivu Archaia o.p.s. Jak již bylo řečeno, v těsné blízkosti kaple měl stát „markraběcí“ dům. Žádná stavba odpovídající tomuto stavebnímu horizontu, pomineme-li poměrně vzdálený, západně ležící tzv. „dům cisterciáček“, se v blízkosti areálu obou kaplí nenachází. Dokládá to analýza plánů kaple, vyhotovených Wolfgangem Mayerem v roce 1904 (viz Wolfgang MAYER, *Zaměření a kresebná dokumentace kaple P. Marie a sv. Václava*, 1904 AMB, fond E 9 Sbírká map a plánů, sign. Fb 5–Fb 8, Fb 10–Fb 15) i plánů areálu Panenských kasáren včetně kaplí z roku 1806, které byly vypracovány pro potřeby vojska. Počátky nejstarších sklepů komplexu domu přiléhajícího ke kapli P. Marie ze západu pak lze na základě SHP zasadit nejdříve do závěru 15. století. Viz Pavel BORSKÝ – Dagmar ČERNOUŠKOVÁ, *Dominikánské náměstí – mincmistrovský sklep*. Stavebně-historický průzkum pro potřeby projektu sanace brněnského podzemí 2001, kopie uložená v archivu společnosti Archaia Brno o.p.s. – zde je uvedena i další literatura a prameny vztahující se k historii a stavebnímu vývoji severní domovní fronty náměstí s kaplí Panny Marie. Dále srov. Petr HOLUB – David MERTA – Marek PEŠKA – Jaroslav SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*. Nálezová zpráva č.j. 18/20 uložená v archivu Archaia Brno o.p.s.

¹⁴ V listině je výslovně uvedeno, že král kapli zakládá „...iuxta domum Nicolai de Turri...“, ke cti a chvále P. Marie. Václav II. je znám jako nadšený příznivce a ctitel kultu P. Marie. Viz originál listiny v Moravském Zemském archivu v Brně (dále MZA), fond E 9 Cisterciácky Staré Brno, sign. G 31, a Bočkova regista falza v CDM V, s. 59, č. 59, s. 61, č. 63 a s. 61, č. 64. Dále srov. Jindřich ŠEBÁNEK, *Moderní padělký v moravském diplomatii Bočkově do r. 1306*. In: ČMM 60, 1936, s. 496. Podrobný výklad listiny také M. FLODROVÁ, „Královský“ a „markraběcí“ dům, s. 73. K problematice osoby Mikuláše od Věže viz níže.

Brně, což potvrzuje zápis ze 7. června 1323. K tomuto dni byl olomouckým biskupem Konrádem do funkce správce královské kaple po smrti klerika Eberharda uveden klerik Mikuláš jmenovaný abatyší.¹⁶ Kapli i s domem cisterciačky držely až do zrušení svého kláštera v roce 1782. Někdy v průběhu 15. či 16. století došlo ke změně patrocina, kaple byla zasvěcena sv. Cyrilu a Metodějovi. Během obléhání Brna Švédy v roce 1645 byla kaple velmi poškozena a následně prodělala rozsáhlou restauraci.¹⁷ Na základě patentu Josefa II. z roku 1782 byl zrušen klášter cisterciacek na Starém Brně. O dva roky později byla odsvěcená kaple sv. Cyrila a Metoděje předána eráru, který ji držel až do počátku 20. století. V roce 1903 byla městu předána kromě kasáren i značně zchátralá kaple. Městská rada se namísto toho, aby památku pomohla zachránit, rozhodla i přes protesty odborníků a brněnské veřejnosti kapli v roce 1908 zbourat.¹⁸ Centrální komise pro umělecko-historické památky ve Vídni (K. k. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung Der Kunst – und historischen Denkmale), zejména Max Dvořák, se snažila všemožně, leč marně Královskou kapli zachránit.¹⁹

Významnou stavbou zasluhující si pozornost byl **dům starobrněnských cisterciacek**, který snad původně patřil brněnskému mincmistru Brunovi či Brunonovi, v jehož domě markrabě Přemysl I. vydal listinu datovanou rokem 1234 a v tomto domě se zdržel i v roce 1240. Obecně se má za to, že se jedná o týž dům, v jehož blízkosti založil Václav II. kapli Panny Marie, totiž dům již zmíněného Mikuláše od Věže.²⁰ Dům se snad jako konfiskát dostal později do rukou krále Jana Lucemburského, který jej i s blízkou kaplí daroval královně vdově Elišce Rejčce. V jejím držení byl od roku 1322 a již v následujícím roce dům začlenila do jmění jí založeného kláštera cisterciacek na Starém Brně. V majetku cisterciacek zůstal až do zrušení kláštera v roce 1782. I když archivní prameny k historii domu cisterciacek a zástavby severní fronty náměstí nejsou dosud spolehlivě vyhodnoceny, několik pramenných zlomků máme přesto k dispozici.²¹ Klášter vedl s městem několik sporů o svůj majetek, který

¹⁵ „... ei domum nostram prope Capellam Regiam...“, viz MZA Brno, fond E 9 Cisterciačky Staré Brno, sign. G 27, a CDM VI, s. 161, č. 219.

¹⁶ CDM VI, s. 172, č. 231.

¹⁷ J. TENORA, *Kaple sv. Cyrila a Metoděje v Brně*, s. 2.

¹⁸ Menší kaple byla tehdy v soukromém majetku a pro získání další stavební parcely ji město muselo na rozdíl od větší kaple vykoupit, viz J. TENORA, *Kaple sv. Cyrila a Metoděje v Brně*, s. 76 a 78.

¹⁹ C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, dílo přírody*, s. 105. Velmi podrobně se okolnostmi doprovázejícími nešťastné rozhodování, vrcholící zbouráním Královské kaple, zabývá Jan Tenora. Za zmínku stojí například postoj ředitele Průmyslového muzea Julia Leischniga, který bez ohledu na doporučení odborníků poradil starostovi, že „*může své svědomí tím upokojiti, že dá kapli zaměřiti a fotografovati a fresky sejmuti a uložit do muzea...*“. Podrobněji viz J. TENORA, *Kaple sv. Cyrila a Metoděje v Brně*, s. 1–8.

²⁰ Rodina Mikuláše od Věže patřila ve 14. století k relativně zámožné měšťanské vrstvě, proto by mohl být Mikuláš i oním zámožným pražským bankéřem a finančníkem krále Václava II. z rodu Velflovců. Více k této problematice viz například M. FLODRVÁ, „*Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně*, s. 69–82.

²¹ Klíčový význam pro další poznání dějin zástavby na severním okraji náměstí budou nepochybně mít údaje z nezpracovaného a tudíž nepřístupného fondu velkostatku Staré Brno, uloženého v AMB, kde byla kromě listin (fond E 9 Cisterciačky Staré Brno v MZA) soustředěna veškerá hospodářská registratura. Viz P. BORSKÝ – D. ČERNOUŠKOVÁ, *Dominikánské náměstí – mincmistrovský sklep*.

si měšťané uzurpovali. Vyplývá to například ze sporu v roce 1500, kdy „...*kus domu abatyše a konventu ... jeden ze spoluobyvatelů purkmistra a rady má a mimo spravedlnost drží...*“. Tehdy se jednalo stále o jeden dům, zatímco v zápisu o dalším sporu z roku 1643 jsou uváděny již dva sousední domy. Okolnosti, za jakých cisterciáčky sousední objekt získaly, popisuje listina Ferdinanda III. z 29. května 1643, která v přepisu A. Gödla obsahuje neobyčejně cenné místopisné údaje. Ferdinand III. potvrdil narovnání ze středy po sv. Dorotě (11.2.) toho roku mezi městem a abatyší Juditou. Předmětem narovnání byla výměna domu ševce Hanse Schitlera, který podléhal městským daním a nacházel se mezi domem sester a kaplí sv. Václava, za domek mědikovců s krámem a komorou pod chórem nebo také *starou kaplí*. Získaný dům byl touto listinou osvobozen od městské jurisdikce a zároveň bylo povoleno, aby byl obklopen zdí („*Mauer in Quadrat*“). Dům měl být rovněž spojen s kaplí sv. Václava. A. Gödel vy excerpoval starší prameny k tomuto novému majetku cisterciáček. V roce 1583 dům držel Václav Austerlitzer, v roce 1589 platně Wolf Kobolt a k roku 1607 švec Jiří Pusch. Hans Schitler (Scheitler) jej koupil 2. října 1619 za 800 zlatých ve prospěch Puschových sirotků. V soupisu domů z roku 1655 je na Rybném trhu velký dům patřící abatyši a vedle něj další „*darzu eingehandeltes Haus*“. Po zrušení kláštera se již v říjnu roku 1784 v přízemí tohoto domu nabízely k odprodeji dvě místnosti, pravděpodobně přiléhající ke kapli, přičemž bylo poznamenáno, že dříve kaple přímo s domem sester nesousedila a mezi nimi byl ještě jeden dům, „*jak je ještě dnes zcela zřetelně poznat*“. Podobu domu od 18. století zachycují pohledy na Rybný trh.²² Areál cisterciáček se postupně rozšířil a po josefínských reformách, kdy byl předán eráru, zaujímal celou severní frontu Dominikánského náměstí. Z roku 1806 pochází plán domu s navrženými úpravami pro potřeby vojenské ekonomické komise,²³ zachycující rozsáhlý, hloubkově orientovaný čtyřkřídlý přízemní palác lichoběžníkového půdorysu s velkým nádvořím a s patrovým křídlem vpravo od vstupního portálu s průjezdem. Zabíral celou šířku severní strany náměstí až po kapli sv. Cyrila a Metoděje, s níž byl spojen. Dispozice zasahovala do hloubky bloku mezi ulicemi Panenskou a Veselou. Na základě smlouvy s městem z 15.–17. června (*Nonnenhauskaserne*) byla kasárna předána 12. listopadu 1903 i s kaplí městu. Magistrát ve snaze získat nové pozemky kasárna v letech 1904–1905 zbořil. Demolice byla odůvodňována mimo jiné i esteticky jako rehabilitace průčelí Nové radnice.²⁴

Předložené historické prameny významně doplňují také ikonografické památky, z nichž nejstarší je dřevoryt Georga Willenberga z roku 1593, následuje rytina Georga Houfnagela z roku 1617, alespoň z části zachycující toto náměstí. Obě práce zobrazují střechu kostela sv. Michala a polygonální věž se strmou zděnou helmicí, stojící

²² Podrobněji k historii domu cisterciáček P. BORSKÝ – D. ČERNOUŠKOVÁ, *Dominikánské náměstí – mincmistrovský sklep*.

²³ MZA Brno, fond B 18 Provinční stavební ředitelství, inv.č. 642, kart. 4.

²⁴ P. BORSKÝ – D. ČERNOUŠKOVÁ, *Dominikánské náměstí – mincmistrovský sklep*.

severně při kostelní lodi. Nejdůležitějším svědectvím pro brněnskou topografii jsou však plátna Hieronyma Benno Beyera a Hannse Jörga Zeisera, ilustrující obléhání Brna Švédy v roce 1645, a také veduta Folperta van Allena z roku 1690.²⁵

Zvláštní pozornost si **zasluhuje veduta Beyera a Zeisera Obležení Brna Švédy v roce 1645**, která přináší pohled z ptačí perspektivy od jihovýchodu. Naskýtá se tak možnost podrobněji sledovat zástavbu v zájmové oblasti.

Jak je z veduty patrné, areál Zemské soudnice zaujímal přibližně prostor dnešního prvního nádvoří. Z východu je vůči náměstí vymezen ohradní zdí s bránou, ke které je ze severní strany přimknut malý domek (krám?, strážnice?), předsunutý do náměstí. Ze severní a západní strany je nádvoří (na obraze s písmenem N) vymezeno neznámou přízemní stavbou. Zdá se, že stavba je nezastřešena, popřípadě má střechy zcela stržené. Mohlo by se jednat například o podloubí sloužící při trzích konaných v době zemských sněmů, podobné tomu, které mělo stávat při již zmíněné ohradní zdi (pod dnešním východním traktem), ale na vedutě není vidět. Žádné stavby před polovinou 17. století v tomto prostoru nejsou z písemných pramenů známy.²⁶ Z jižní strany nádvoří uzavírá patrová budova Zemské soudnice, postavené v letech 1579–1585, která si původní vzhled podržela do současnosti. Součástí budovy ve tvaru T s průčelím do Dominikánského náměstí jsou i západní a severní křídlo křížové chodby. Budova je kryta sedlovou střechou z pálené krytiny. Ze západu areál zemské soudnice sousedí s klášterní zahradou, která je na severu i na jihu vymezena ohradními zídkami. Ze západu je prostor uzavřen městskou hradbou se třemi hranolovými věžemi. Substrukce prostřední z věží je zachována v úseku hradby za dnešní VOŠUŘ na ulici Husova.

Areál dominikánského kláštera je od ulice Dominikánské oddělen ohradní zdí. V její nejzápadnější části lze na vedutě rozeznat vjezd do dvorku vymezeného hradbou, ke které je přistavěn malý domek. Ze severní strany se k ohradní zdi přimykají dvě dnes neznámé patrové budovy kláštera se zadními trakty. Obě stavby jsou orientovány okapově do ulice Dominikánské. Zadní trakty budov směřují k rajskému dvo-

²⁵ Viz Georg WILLENBERG, *Pohled na Brno od jihovýchodu*. Vyobrazení z knihy Bartoloměje PAPROCKÉHO Z HLOHOL, *Zrcadlo slavného markrabství moravského*. Olomouc 1593, reprodukce například in: Bohumil SAMEK – Karel Otto HRUBÝ, *Brno – proměny města*, Brno 1982; Georg HOUFNAGEL, *Brunn, vulgo Brinn Marchionatus Civitas insignis*, mědirytina Brna z roku 1617, uložena v MuMB, inv.č. E 6440; Hieronymus Benno BEYER – Hanns Jörg ZEISER, *Obležení Brna Švédy v roce 1645*, pohled z ptačí perspektivy, olejomalba na plátně z roku 1650, uložena v MuMB, inv.č. 2284; Johann Baptist SPIESS, *Brno od jihu*, olejomalba na plátně z roku 1675, uložena v MuMB; Folpert van Ouden van ALLEN, *Pohled na Brno od západu*, olejomalba na plátně 1690. Pohled na náměstí přinášejí četné kresby a fotografie z 18. a 19. století.

²⁶ Při ohradní zdi do náměstí měli stavové již na konci 16. století zřídít romantické renesanční podloubí, které bylo ze strany náměstí opřeno o zeď a ze strany dvora o sedm sloupů a čítalo osm polí a zabíralo celou délku dvora od kapitulní síně až k domům na Panenské; viz J. DŘÍMAL, *Zemský dům*, s. 49. Z plánu fasády západního křídla z prvního nádvoří z roku 1659 je patrné, že přízemí bylo koncipováno jako podloubí s deseti poli, z nichž je šest, zřejmě druhotně, zazděno viz J. DŘÍMAL, *Zemský dům*, příloha 1. Tato skutečnost koresponduje s vyobrazením na Beyerově a Zeiserově vedutě, kde jsou podloubí zcela zřetelná při severní a západní straně nádvoří. Což svědčí o skutečnosti, že přinejmenším i při těchto stranách nádvoří existovalo podloubí již před rokem 1645 a v roce 1659 bylo zakomponováno do nové stavby Wimbergrova Tribunálního domu. Severní rameno podloubí bylo zřejmě zcela strženo a nahrazeno novou stavbou a západní nadstaveno o patro a šest polí zazděno.

ru, jsou kryté sedlovými střechami z pálené krytiny. Z východní strany je areál kláštera ohraničen kostelem sv. Michala, který oproti současné barokní stavbě ustupuje poněkud k západu. Kostel je zobrazen pobořený, bez střechy a s poškozenými opěrnými pilíři presbytáře (viz text výše). I tak je zřejmé, že se jedná o gotickou jednodílnou stavbu. V průčelí, případně při jeho severní straně, je zřetelná polygonální věž (patrně cihlová) osazená strmou střechou. Při jižní straně kostela v Dominikánské ulici jsou patrné přízemní (snad patrové?) stavby bez střechy, zřejmě i se vstupem do kostela z Dominikánské ulice. Z Dominikánského náměstí vede k presbytáři kostela cesta (do kláštera?, ke hřbitovu?) ohrazená z obou stran, která pokračuje dále při severní stěně kostela patrně až k východnímu ramenu křížové chodby. Z vyobrazení se zdá, že cesta při křížové chodbě je ukončena věžovitou stavbou, která na obraze částečně zakrývá východní trakt Zemské soudnice. Otázkou zůstává vzhled rajského dvora a zvláště východního křídla křížové chodby, který není z vyobrazení zcela zřejmý. Je pravděpodobné, že při vzniku veduty došlo v těchto místech k částečnému zkeslení prostorových vztahů.

Na severní straně s areálem Zemské soudnice sousedí tři parcely vzájemně oddělené ohradními zdmi. Jsou orientovány do ulice Panenské. Jedná se o parcely, které jak již bylo zmíněno výše, František Dietrichštejn v roce 1618 vykoupil jménem stavů pro nerealizovanou stavbu Zemské zbrojnice. Domky v krajních parcelách jsou situovány v zadní části městiště, u prostřední z parcel je dům již stržen.

Celou západní polovinu severní strany náměstí zabírá areál domu starobrněnských cisterciaček. Severní hranici areálu lze ztotožnit s lomem západního uličního průčelí dvorního křídla kasáren, jak je zachycen na plánu z roku 1806. Je tedy nepochybné, že stavba respektovala starší parcelaci. Bývalý dům starobrněnských cisterciaček je zachycen jako budova rozkládající se nad dnešním tzv. „mincmistrovským sklepem“ (domem starobrněnských cisterciaček), orientovaná okapově do náměstí a západním průčelím do Panenské ulice. Jedná se o patrovou stavbu s průjezdem při východním průčelí, zastřešenou sedlovou střechou. Je tedy více než pravděpodobné, že stavba se dochovala ve hmotě uličního traktu kasáren až do zbourání v roce 1904. Východně domu je zobrazena věž, poněkud ustupující oproti jeho uličnímu průčelí. Věž je situována v jihovýchodním rohu parcely. Jedná se o stavbu čtvercového půdorysu přinejmenším o čtyřech podlažích (lze tak usuzovat ze zobrazených okenních otvorů), zakončenou strmou sedlovou střechou. Podrobnější architektonické detaily nelze na obraze rozeznat. Při parcelní zdi do ulice Panenské se přibližně v jejím středu nachází menší, blíže neidentifikovatelná stavba. (Vzhledem k tomu, že tato část parcely se nachází pod dnešní vozovkou ulice Panenské, bude možno ověřit archeologicky alespoň půdorys stavby). V prostoru městiště nejsou zobrazeny, respektive rozeznatelné další objekty.

K jižní hranici areálu domu cisterciaček se přimyká poměrně úzké městiště, dosahující stejné hloubky. V jeho čele byl třípodlažní, hloubkově orientovaný dům, jehož architektonické detaily nejsou rozpoznatelné. Průčelí do náměstí je pravděpodobně zakončeno nečleněnou atikou, za níž je skryta dvojice nízkých sedlových střech kry-

jících stavbu. Ve dvoře je při západní parcelní hranici patrná samostatně stojící stavba. Její výšku lze stanovit pouze hypoteticky na dvě podlaží. Zřejmě je kryta valbovou střechou. V severovýchodním rohu dvora je pak vidět otvor vstupu. Jedná se o dům, který v roce 1643 patřil ševci Hansi Schitlerovi (viz výše). K tomuto městišti z východu přiléhá Královská kaple. Její vzhled odpovídá stavu dokumentovanému před zbořením v roce 1908. Lze tedy doplnit informace, které tehdy nebyly známy. Za pozornost stojí zastřešení lodi vlastní kaple, které je tvořeno dvojicí valbových střech orientovaných kolmo k náměstí. V prostoru sevřeném lodí a presbytářem pak je pozorovatelná nějaká dnes neznámá subtilní stavba. Ze severu ke kapli přiléhá drobná patrová stavba, kterou lze interpretovat jako domek mědikovců s krámem a komorou pod chórem nebo také starou kaplí, zmiňovaný v pramenech k roku 1643 (viz výše, stavba je identifikovatelná ještě na plánu z roku 1807). Severně domku mědikovců je vyobrazen okapově orientovaný dům o dvou patrech. Jedná se o stavbu průjezdového typu (?), průjezd se nachází v jižní části domu. Je možno uvažovat o čtyřech osách oken. Tento dům může být jak samostatná stavba, tak i uliční křídlo výrazného, severně se přimykajícího domu (střechy obou domů se zdají být provázány). Tato stavba je orientována štítově, má dvě podlaží. Průjezd do domu je při jižní straně, dispozice oken je snad čtyřosá (detaily nejsou v případě okenních otvorů zřetelné). Kryje ji dvojice strmých valbových střech. Severně parcely je vyobrazen relikv dalšího domu, z něhož v této době zůstalo zachováno průčelí do výše přízemí, snad s trojicí oken a průjezdem při bývalé severní straně. Parcela tohoto domu zasahuje až k ulici Panenské.

Jistě nelze u zmíněné Beyerovy a Zeiserovy malby přeceňovat věrohodnost vyobrazení architektonických detailů (okna, vstupy, vzhled fasád, stavební materiál, případně stavební konstrukce apod.), základní charakteristika jednotlivých staveb je však velmi věrná, což se v minulosti již mnohokrát potvrdilo. Věrnost vyobrazení je patrná i při srovnání stejných staveb zachycených na mladších vedutách jiných autorů. U jednotlivých dosud stojících historických objektů lze vyobrazení konfrontovat s jejich skutečným vzhledem. Veduta Beyera a Zeisera vychází při těchto konfrontacích jako důvěryhodný zdroj informací, který ve spojení s historickými a archeologickými prameny tvoří jedinečný podklad pro historickou topografii středověkého a novověkého Brna.

Archeologický exkurs

Z geomorfologického hlediska Dominikánské náměstí leží na výrazném svahu, který z úpatí Špilberku klesá východním směrem k náměstí Svobody. Povrch terénu před založením města tvořil cca 0,6 m silný černozemní půdní typ vytvořený na několika-metrové sprašové návěži. Dochované útržky půdního typu byly terénními výzkumy dokumentovány na řadě míst, respektive všemi archeologickými výzkumy v hloubce přibližně 1,0 až 1,5 m pod úroveň dnešní dlažby. V průběhu středověku se na půdním typu vytvořilo množství kulturních a komunikačních vrstev, které v novověku přerušily nejruznější dorovnávkou související s úpravami povrchu náměstí.

Brněnská městská archeologie sleduje v prostoru Dominikánského náměstí a v jeho nejbližším okolí několik zásadních otázek, které pro nedostatek písemných pramenů historie není schopna sama řešit. I v současnosti zůstává stále aktuálním a dosud spolehlivě nevyřešeným problémem existence předhradí brněnského hradu, založení a prvotní podoba kostela sv. Michala i dominikánského kláštera. Další otázkou předstává vzhled zástavby náměstí v průběhu středověku, zvláště pak architektonický vývoj severní fronty domů s tzv. Královskou kaplí. Samostatnou kapitolou jsou počátky a nejstarší stavební vývoj dominikánského kláštera. Částečně daly na tyto otázky odpověď informace získané řadou provedených záchranných archeologických výzkumů,²⁷ které přinesly i mnoho nových nečekaných zjištění.

Výzkum terasy při severní stěně dnešního kostela **sv. Michala** v roce 1996 odhalil zachovanou část **středověkého hřbitova** a překvapivě i pozůstatky starších středověkých staveb.²⁸ Větší část hřbitova, však byla zničena v 17. století výstavbou barokních sklepů a snížením terénu směrem do náměstí. Celkem bylo vyzvednuto 62 lid-

²⁷ Za nejstarší archeologický výzkum, který je v těchto místech bezpečně doložen, lze považovat výkopy v kapitulní síni dominikánského kláštera, které se uskutečnily v roce 1908. Byly při nich odkryty gotické náhrobky a hrob převora Ondřeje (†1463). Miroslav POJSL, *Sepulkrální památky. Náhrobek převora Ondřeje*. In: *Od gotiky k renesanci, výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*, Brno – Olomouc 1999, s. 238. První opravdu moderní rozsáhlejší akce, jež se dotkla historie náměstí, byla však provedena o více než 80 let později, v roce 1991. Byl to výzkum severovýchodního cípu bloku Velký Špalíček, respektive pozůstatků po zbořeném domě Dominikánské nám. 12: Zdeňka HIMMELOVÁ – Rudolf PROCHÁZKA, *Příspěvek k vývoji středověké zástavby tzv. Velkého špalíčku v Brně*. In: *Archaeologia historica* 20 (dále AH), Brno 1995, s. 233–245. Sklepní prostory tohoto domu, zasahující pod vozovku, byly zdokumentovány o sedm let později při havárii v roce 1998: Peter KOVÁČIK, *Dominikánské nám. – „havárie“*. Nálezná zpráva č.j. 7/99 (dále NZ), archiv Archaia Brno, o.p.s. 1999. Výzkum proluky byl ukončen teprve v roce 2000 v souvislosti s výstavbou Obchodní galerie Velký Špalíček, kdy byly základy někdejších domů odbagrovány: D. MERTA – Dana ZAPLETALOVÁ – Antonín ZÚBEK, *Obchodní galerie Velký Špalíček*. NZ č.j. 18/01, archiv Archaia Brno o.p.s. 2001. V prostoru vlastního náměstí byl proveden první archeologický výzkum v roce 1994 v rámci výkopu pro kabelovod, který byl veden od náměstí Svobody přes ulici Zámečnickou, pokračoval dále při severní frontě Dominikánského náměstí až do ulice Panenské: R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města na příkladu Brna*. *Mediaevalia archaeologica* 2, 2000, s. 52. V roce 1996 byl v rámci odvlhčení sklepů pod terasou při severní stěně kostela sv. Michala proveden odkryv části středověkého hřbitova: M. PEŠKA, *BRNO (okr. Brno-město) Dominikánské nám., parc. č. 509*. In: *Přehled výzkumů* 39 (dále PV), 1995–1996, Brno 1999, s. 384–385. Další výzkumné práce v prostoru náměstí souvisely s projektem „Sanace brněnského podzemí“. V roce 1998 v rámci průzkumu bloku 28 byly položeny tři sondy (A9, C1 a C2) při východní frontě náměstí: R. PROCHÁZKA – J. SADÍLEK, *Brno – blok 28*. NZ č.j. 31/99, archiv Archaia Brno, o.p.s. 1999. Dalších pět sond (A2, A5 až A8) v rámci průzkumu bloku 20 bylo položeno v ploše náměstí a dvě v ulici Panenské (B1 a B2). Kromě jiného sondy ověřily průběh někdejší zástavby severní fronty náměstí včetně královské kaple sv. Václava. Sonda A5, situovaná při severní frontě náměstí, byla v roce 2001 rozšířena díky nálezům gotického sklepa ve větší plošný výzkum, v rámci něhož proběhla i stavebně-historická dokumentace zachovaných částí sklepa P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*. V roce 2000 byl také v jihozápadním rohu náměstí při stěně Nové radnice sledován pracovníky Muzea města Brna výkop zachycující část transeptu někdejší gotické stavební fáze kostela sv. Michala, viz Irena LOSKOTOVÁ, *Výzkum při průčelí Nové radnice*, terénní dokumentace uložena v MuMB. V areálu Nové radnice (někdejšího dominikánského kláštera) proběhlo od roku 1991 několik archeologických výzkumů, v rámci největšího z nich na přelomu roku 2001 a 2002 byl proveden výzkum rajskeho dvora, severního a západního křídla křížové chodby, refektáře a obvodu druhého a třetího nádvoří. Viz I. LOSKOTOVÁ, *Brno – Nová radnice*. NZ z roku 1991 uložena v MuMB; M. PEŠKA, *Nová radnice, Blok 19*. NZ č.j. 57/97, uložena v archivu ÚAPP Brno 1997; TÝŽ, *Brno – Nová radnice (etapa II)*. NZ č.j. 36/02, archiv Archaia Brno, o.p.s. 2002.

²⁸ M. PEŠKA, *BRNO (okr. Brno-město) Dominikánské nám., parc. č. 509*; TÝŽ, *Brno, Dominikánské náměstí „rampa“ u kostela sv. Michala*. Nálezná zpráva č.j. 58/97, archiv ÚAPP, Brno 1997.

ských koster v různém stavu uchování. Antropologickým rozbořem však bylo určeno minimálně 106 jedinců.²⁹ Na základě archeologické analýzy hřbitova, respektive stratigrafických vztahů jednotlivých pohřbů můžeme říct, že počátek pohřbívání v tomto prostoru sahá do 1. poloviny 13. století³⁰ a pokračuje až do závěru 16., případně do počátku 17. století.³¹ Největší koncentrace pohřbů byla zjištěna při severní zdi dnešního kostela, v jižní části výkopu označeného jako sonda 1. Původní terén byl v těchto místech natolik narušen pohřbíváním, že nejstarší uložené pohřby nelze identifikovat. V ostatních zkoumaných částech, včetně prostoru před západním průčelím kostela, nebylo pohřbívání již tak intenzivní a nejstarší pohřby zde zůstaly zcela nedotčeny. Před západním průčelím hroby narušily starší sídlištní aktivity ze 13. století.

V rámci archeologického výzkumu hřbitova byly odkryty i pozůstatky neznámé středověké stavby (výkopy s.j. 500 a 501, zdivo s.j. 902). Západní výkop mezi zdmi kostela a terasy protnul přibližně ve střední části negativ základového zdiva orientovaného ve směru Z–V (s.j. 500),³² k jehož jižní straně přiléhala kamenná gotická zeď směřující k jihovýchodu (s.j. 902). Základ této zdi byl ve stejné úrovni jako dno sousedního negativu (s.j. 500). Ze severní strany k negativu přiléhal další výkop (s.j. 501), jež byl zřejmě součástí téže stavby, mohlo se například jednat o pozůstatek opěrného pilíře.³³ Někdejší zdivo vystavěné v obou základových výkopech bylo spojováno

²⁹ Počet určených jedinců byl vyšší díky přimíchaným kostem v zásypech. Podle E. Drozdové se kosterní materiál nijak nevymyká výsledkům antropologických analýz u jiných středověkých a novověkých hřbitovů. Viz Eva DROZDOVÁ, *Antropologický rozbor kosterních pozůstatků ze středověkého hřbitova na Dominikánském nám. v Brně*. In: *Ve službách archeologie* 1, 1998, s. 71–73.

³⁰ Jelikož nemáme spolehlivé důkazy (pouze několik zlomků keramiky z 1. poloviny 13. století), nelze počátek pohřbívání přesněji datovat, lze však uvážit například polohu rukou, která může být určitým chronologickým vodítkem, zejména poloha podél těla se zdá být dokladem starších etap pohřbívání (souhrnně i s literaturou Petr MALÍK, *Pohřební ritus na Moravě ve středověku*. Diplomová práce na katedře archeologie FF MU v Brně, Brno 1996). Celkově jsou na hřbitově polohy rukou podél těla ve výrazné převaze, což může být způsobeno i nereprezentativností vyzvednutého vzorku. Výhradně však byly uplatněny pouze v nejstarších fázích, podobně jako tomu bylo u pohřbů při nejstarším kostele sv. Petra v Brně; viz R. PROCHÁZKA – Josef UNGER, *Počátky katedrály sv. Petra a Pavla v Brně ve světle archeologických výzkumů 1991–1992*. In: *BMD* 13, 1995, s. 90–111. V hrobech při kostele sv. Michala navíc chybějí jakékoli jiné předměty indikující větší stáří hrobů, například esovitě záušnice, které jsou typické pro hroby z 11. a 12. století.

³¹ To odráží zřízení hřbitova v roce 1585 při kapli Panny Marie v prostoru dnešního dvora Zemského domu III na Žerotínově náměstí. M. FLODROVÁ, *Brněnské hřbitovy*, Brno 1992.

³² Šířka výkopu byla přibližně 1,3 m a zachycená délka negativu zdiva dosahovala délky 1,7 m, výkop pokračoval západním i východním směrem dále mimo zkoumanou plochu. Negativ s orientací Z–V byl zapuštěn do sprašového podloží přibližně do hloubky 1,5 m od povrchu půdního typu. Výkop pro zeď narušil starší hrobové zásypy (s.j. 123, 122), jeho dno bylo ploché, stěny kolmé. Výplň měla výrazně suťový charakter. Obsahovala bloky kamenů spojující zelenou maltou, samostatné fragmenty těžé malty, kameny a kaménky převážně z krinoidového vápence, méně již z metabazitu, či slepence facie „Old-Red“, dislokované kosti, nahodile zlomek cihly a množství hrubého písku.

³³ Zhloubení výkopu bylo stejné jako u zdiva 902 a negativu 500. Výkop měl šířku cca 1,3 m, obdélný tvar a pokračoval do jižní stěny. Výkop byl zapuštěn do sprašového podloží přibližně do hloubky 1,3 m od povrchu černozemě (s.j. 109), při jeho zhloubení byly narušeny i starší hroby (s.j. 335 a 336). Dno výkopu bylo ploché. Dokumentované západní, severní a jižní stěny byly kolmé a pravděpodobný tvar výkopu se jeví jako nepravidelně obdélný s orientací S–J. Výplň výkopu (s.j. 149) byla v makroskopickém srovnání identická s výplněmi s.j. 161 a s.j. 234. Měla výrazně suťový charakter a obsahovala stejné komponenty jako zmíněné výplně s výjimkou hrubého písku, který zde nebyl dokumentován.

charakteristickou nazelenalou maltou, která se v jeho okolí rozptýlila při výstavbě a destrukci neznámé stavby. Z charakteru fragmentů zdiva zachovaného v destrukci (s.j. 161), zvláště pak z vysokého podílu krinoidového vápence a ojedinělých zlomků cihel lze usuzovat, že tato stavba mohla vzniknout nejdříve ve druhé třetině 13. století. Hroby narušené hloubením základů dokládají také skutečnost, že byla zbudována v prostoru již existujícího hřbitova. S hloubením výkopu základů souvisí i jáma s. j. 502, obsahující množství dislokovaných kostí (sekundární uložení),³⁴ které byly při povrchu překryty množstvím fragmentů zelené malty.³⁵ Zlomky keramiky z výplně zasazují zásyp jámy rámcově do 13. století. Zánik stavby je datován ante quem dvěma mincemi ze 14. a 15. století,³⁶ které byly nalezeny v hrobech zapuštěných již do suťové destrukce negativu (s.j. 161).³⁷ Stavbu lze interpretovat například jako pozůstatek základové zdi gotického kostela ze 13. století nebo nějaké dnes neznámé přilehlé kaple. Vzhledem k tomu, že jižně od negativu s.j. 500 nejsou žádné doklady úrovní podlah, je tato úvaha pouze hypotetická. Rozhodně se však nejednalo o ohradní zeď hřbitova, protože hroby byly dokumentovány i vně (severně) tohoto zdiva (negativu). Interpretaci nepomůže ani grafické vynesení průběhu zdiva do mapového podkladu, neboť zeď nerespektuje žádnou ze starších klášterních staveb identifikovaných M. Ambrozem a J. Kroupou.³⁸ Ani písemné prameny, které se zmiňují o přestavbách v areálu kláštera dominikánů ve 14. a 15. století, nelze k tomuto nálezu přesvědčivě vztáhnout.³⁹ Pro svou krátkou existenci, ukončenou patrně v průběhu 15. století, není stavba zachycena na žádné z brněnských vedut.⁴⁰ Ke vzhledu kostela se váže jediná známá zpráva z roku 1613, kde se hovoří pouze o skutečnosti, že dominikánský kostel byl malý. Bohumil Samek jej interpretuje, patrně na základě vyobrazení z roku 1645, jako kostel s křížovou dispozicí, dlouhým chórem a polygonálním závěrem.⁴¹ Z veduty Beyera a Zeisera je zřejmé, že kostel byla jednolodní stavba s polygonálním závěrem s věží při průčelí. Ani po shrnutí těchto dnes známých skutečností nelze interpretaci nalezeného zdiva zcela přesvědčivě objasnit. S jistotou můžeme pouze konstatovat, že se jednalo o neznámý sakrální objekt v prostoru hřbitova, jehož funkci může ověřit pouze další terénní archeologický výzkum.

³⁴ Podle antropologického posudku pocházely tyto kosti z minimálně 29 (22 dospělých a 7 dětí) a maximálně 206 jedinců (188 dospělých a 18 dětí) – E. DROZDOVÁ, *Antropologický rozbor*.

³⁵ Výkop s.j. 502 byl dokumentován ve střední části sondy 2, délka výkopu byla asi 2,0 m a zachycená šířka 0,8 m, výkop pokračoval dále jižním směrem. Dna výkopu nebylo dosaženo.

³⁶ První z mincí byl denárový peníz markraběte Jošta z let 1375–1391 a druhá půlfenik Friedricha III. z doby po roce 1457 (za určení autoři děkují prof. PhDr. Jiřímu Sejbaloovi, DrSc.).

³⁷ Jednalo se o hrob ženy asi 24–30 let staré (s.j. 309) a hrob dítěte starého asi 18 měsíců (s.j. 315), kromě mince obsahoval hrob 309 i bronzový špendlík a hrob 315 šatová spínadla.

³⁸ M. AMBROZ – P. KROUPA, *Dominikánský klášter v Brně*.

³⁹ J. DŘÍMAL, *Zemský dům v Brně*.

⁴⁰ František KALIVODA, *Brno, vůně jednoho města*. Brno 1959, s. 25–34.

⁴¹ B. SAMEK, *Umělecké památky na Moravě a ve Slezsku I*, s. 171.

K představě o rozsahu hřbitova při kostele sv. Michala přispěly i dva menší archeologické výzkumy, respektive sondy: sonda A8 provedená v roce 1999 v rámci projektu sanace brněnského podzemí a výkop dokumentovaný v roce 2000 pracovníky Muzea města Brna při průčelí Nové radnice. Sonda A8 byla položena do prostoru mezi terasu při kostele sv. Michala a Novou radnici. V hloubce 1,4 m zde byl dokumentován půdní typ a do něj částečně zapuštěný ojedinělý hrob.⁴² Druhá ze sond byla situována v jihozápadním rohu náměstí. Zachytila kamenné gotické zdivo orientované ve směru V–Z spolu s několika hroby.⁴³ Umístění v rohu náměstí a průběh gotické zdi ve směru S–J nás vede k myšlence, že se mohlo jednat o součást kostela sv. Michala, například věže známé z vyobrazení Beyera a Zeisera a Meriana.⁴⁴ Zdá se však, že ani v jedné ze sond nedosáhlo pohřbívání takové intenzity, jaká byla zachycena ve výkopu při kostele sv. Michala. Tento zjištěný fakt nás vede k domněnce, že nejstarší kostel se nacházel v blízkosti této části hřbitova, tedy v interiéru dnešního chrámu sv. Michala.⁴⁵ Vzhledem k nálezu kvádříku z krinoidového vápence s obloučkovým vlysem, který je druhotně zazděn v severní stěně sklepa někdejšího domu cisterciáček, můžeme usuzovat, že prvotní kostel byl postaven v románském slohu, předpokládáme-li, že opravdu pochází z původního kostela.⁴⁶

Nejen z archeologického hlediska je velice zajímavou a cennou částí Dominikánského náměstí prostor po zbourané zástavbě **severní domovní fronty včetně někdejší Královské kaple**. Po rozšíření náměstí severním směrem na počátku 20. století zůstaly dodnes veškeré sklepy, základy staveb a archeologické situace zakonzervovány pod dlažbou. Vzhledem k této skutečnosti zde byl v letech 1999 až 2001 proveden rozsáhlejší průzkum v rámci projektu „Sanace brněnského podzemí“, jehož cílem bylo vyhledání a zabezpečení dnes již neznámých sklepních prostor.⁴⁷

Archeologický výzkum přinesl množství neočekávaných informací týkajících se především vývoje zástavby. Nejstarší známou středověkou stavbu zde představuje pozůstatek dřevohliněného domu, archeologicky datovaný do druhé třetiny 13. století

⁴² Vzdálenost od kostela činila cca 10 m a vzdálenost od Nové radnice cca 9 m. Sonda byla vykopána do hloubky cca 4 m a z její jižní, severní a východní stěny byly vedeny několikametrové štoly, ve kterých bylo dokumentováno pouze sprašové podloží.

⁴³ Výzkum se omezil pouze na začátek situace bez dalšího odkryvu. Zdivo bylo vystavěno na žlutou hrubou vápenou maltu, hroby byly dokumentovány severně zachycené stavby. Viz I. LOSKOTOVÁ, *Výzkum při průčelí*.

⁴⁴ Jaroslav Dřímál hovoří dokonce o příčné lodi, ke které se vztahují zprávy ze zápisů v Památkách sněmovních z let 1727–1739. K roku 1728 je uvedeno, že ve vzdálenosti 9 m od nového traktu asi 5 m před postranními dveřmi kostela sv. Michala stával sloup, který naznačoval, jak daleko stával majetek kostela dominikánů před barokní přestavbou chrámu, viz J. DŘÍMAL, *Zemský dům*, s. 105, pozn. 67.

⁴⁵ Vycházíme-li ovšem z analogické situace z výzkumu katedrály sv. Petra a Pavla, při kterém bylo zachyceno pohřbívání při nejstarší stavbě kostela v okruhu 10 m, viz R. PROCHÁZKA – J. UNGER, *Počátky katedrály sv. Petra a Pavla v Brně*, s. 98.

⁴⁶ P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*.

⁴⁷ Menší výzkum zde již v roce 1994 provedl také R. Procházka v rámci výkopu pro kabelovod, který protnul historickou zástavbu ve směru Z–V. Výzkum přinesl řadu cenných poznatků a informací o zástavbě, jež se částečně podařilo interpretovat v roce 2001, na základě vyhodnocení výzkumu mincmistrovského sklepa. K výzkumu z roku 1994 viz R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 52.

(1. stavební fáze). Tento dům byl pravděpodobně orientován okapově a zcela jej respektovala budoucí uliční čára vytvořená následnou zděnou zástavbou. Z vlastního domu se podařilo zachytit sklep, z něhož byl dokumentován fragment východní části včetně úseku východní stěny (s.j. 602) a úroveň podlah. Do podlah byly zapuštěny sloupové jámy náležející vertikální konstrukci domu. Podlahy a pozůstatky konstrukčních prvků byly dokumentovány po snížení podlah mladšího (gotického) kamenného sklepa, který stavbu z větší části nahradil. Zajímavý stavební (statický) prvek dokládá kamenné vyzdění jihovýchodního rohu a celé jižní stěny sklepa (s.j. 900; 2. stavební fáze). Důvodem k vyzdění byla pravděpodobně statická porucha objektu. Jedná se o smíšené zdivo s krinoidového vápence a slepenců a pískovců „Old-Red“, průběžně dorovnávané nepravidelnými řádky maloformátových cihel ($24 \times 12 \times 5$ a $21 \times 10 \times 4,5$ cm). Zdivo bylo spojeno zelenošedou vápennou maltou. Ve zdi byla druhotně použita řada prvků (například přepálených vápenců či blíže neurčitelných kamenických článků). Na zdivu je místy zachována původní úprava spár tzv. roztráanou maltou. S vlastní stavbou 1. fáze dřevohliněného domu je možno spojovat i části nadzemní dřevěné trámové konstrukce odhalené cca 2 m východně od východní stěny gotického sklepa. Část zuhelnatělého trámu se podařilo vyzvednout a následně pomocí dendrochronologické analýzy datovat do období po roce 1247.⁴⁸ Dřevohliněný dům, jak již bylo řečeno, zanikl v důsledku výstavby nového zděného gotického domu (3. stavební fáze, viz dále), který starší stavbu nahradil. Jak napovídá keramický materiál získaný ze zásypu východní části sklepa, k této události došlo někdy v závěru 13. století (viz příloha).

Gotický zděný dům (3. stavební fáze objektu), respektive sklep, který se z něj jako jediný dochoval, byl rozpoznán při vyklízení sklepa bývalého vojenského skladiště, původně patřícího komplexu tzv. „domu starobrněnských cisterciacek“ (viz výše). Jižní průčelí sklepa se dnes nachází asi 12 m od severní strany náměstí pod povrchem vozovky. Sklep domu vznikl vyzděním západní, severní a východní stěny ke stojící starší jižní straně svého dřevohliněného předchůdce. V jedné třetině své délky od západu byla prostora sklepa překlenuta kamenným pasem armovaným maloformátovými cihlami (s.j. 920; $27 \times 12 \times 5,5-6$ cm), který nesl příčku v přízemí domu. Vnitřní prostor sklepa dosahuje rozměrů $18,0 \times 8,0$ m a síla zdiva se pohybuje okolo 1,2 m. Severní a východní strana společně s pasem je vystavěná ze slepenců „Old-Red“ a metabazitů vyzděných na oranžovou maltu (s.j. 915). Zdivo západní stěny (s.j. 910) je smíšené, kámen zastoupený dioritem a slepenci „Old-Red“ je doplněn řádky maloformátových cihel, zdivo je pojeno šedou maltou.⁴⁹ V severní stěně jsou v druhotné poloze ojediněle použity kamenické články, vyniká mezi nimi fragment obloučkové-

⁴⁸ Jitka VRBOVÁ, *Dendrochronologický posudek Brno – Mincmistrovský sklep*. Posudek uložený v rámci NZ č.j. 18/02, archivu Archaia Brno o.p.s. 2002.

⁴⁹ Vztah západní a jižní stěny obdobného charakteru není zcela spolehlivě vyjasněn, zdá se že i západní stěna mohla náležet do starší fáze. Za provedení petrografické analýzy autoři děkují RNDr. Ivanu Mrázkovi.

ho vlysu vytesaný do krinoidového vápence. Na zdivu je místy zachováno původní spárování tzv. roztíranou maltou. Ač zdi vykazují odlišnou technologii, zcela jistě se jedná o jednu funkční fázi. Zdivo je založeno 2,8 m pod dnešním terénem, respektive pod úrovní vozovky. Ve východní zdi je proražena a maloformátovými cihlami armována čtvercová odkládací nika o rozměrech 0,6 × 0,5 m, hluboká 0,26 m. Přibližně ve středu severní zdi je situována vstupní šíje z prostoru dvora. Její armování je opět vyžděno z maloformátových cihel. Již ve 2. stavební fázi byla v západní třetině jižní zdi (do náměstí) vyžděna trojice oken armovaných maloformátovými cihlami (27 × 12 × 5,5–6 cm), zaklenutých cihlovým segmentem. Do místnosti se výrazně rozevírala, do ulice byla osazena naležato obdélným pískovcovým ostěním o rozměrech 0,6 × 0,25 m. Okna měla velmi strmé bankály vyžděné z kamene. Obdobné okno bylo osazeno v mladší gotické severní zdi 3. fáze cca 2,6 m od severovýchodního rohu. Prostora sklepa byla až do 17. století plochostropá.

Ze severozápadního rohu domu vybíhala gotická ohradní zeď stejné stavební fáze do ulice Panenské. Ve vzdálenosti 2,2 m severně od budovy byla při ohradní zdi zbudována kruhová studna, jejíž kamenné roubení bylo se zdí provázáno. Studna o průměru 1,6 m dosáhla hloubky 10,0 m oproti dnešnímu terénu. Při dně byly v roubení vyžděny tři symetricky umístěné otvory, jejichž funkce nám zůstala utajena. Studna byla zasypána domovním a kuchyňským odpadem někdy v polovině 15. století.

Jak doložil výzkum R. Procházky z roku 1994, vybíhala další gotická ohradní zeď stejné stavební fáze i z severovýchodního rohu ve směru ke Královské kapli. Další průběh obou ohradních zdí může doložit pouze následný archeologický výzkum.

K původnímu komplexu pak nepochybně patřila i věž vyobrazená na Beyerově a Zeiserově vedutě, která byla před rokem 1675 zbourána (není již zobrazena na vedutě J. K. Spiesse). Prostor, ve kterém jsou předpokládány její základy, však nebyl podroben výzkumu. Je tedy nepochybné, že před sebou máme komplex v Brně zcela unikátní, vymykající se svým rozsahem všem doposud známým objektům z tohoto období.

Sklep domu cisterciáček, jak vyplývá z analýzy stavby i plánů z roku 1806, pořízených při příležitosti stavebních úprav celého komplexu budov pro potřeby vojska,⁵⁰ byl plochostropý ještě v renesanci, kdy byly do rohů a k pasu vloženy zpevňující pilíře, nesoucí částečně valené zaklenutí přízemí i patra. V téže době byl nad východní částí sklepa vybudován další vynášecí pas, nesoucí novou příčku v přízemí. Drobnější stavební úpravy dokládá proražení vstupu do přízemí z prostoru náměstí v 1. polovině 17. století, datované nálezem krejcaru Ferdinanda II. Vlastní sklep byl zaklenut jedním polem valené klenby někdy v období baroka.

Vzhledem k tomu, že z celé stavby se zachoval pouze suterén a fragmenty zdiva přízemí v západní části domu do výšky maximálně 1,2 m, nebyla zaznamenána žád-

⁵⁰ Archeologicky přítomnost armády dokládá pouze několik kusů blíže neidentifikovatelných nábojnic, pocházejících z nášlapů podlahy související s nejmladším funkčním horizontem sklepa.

ná poškození způsobená v roce 1645 švédským obléháním, jak je líčí historické prameny. Budova spolu s celým komplexem nakonec zanikla v prvním desetiletí 20. století.⁵¹

Výzkumu byl v roce 1999 podroben i sklípek domku sousedícího s Královskou kaplí. Původně gotická obdélná prostora byla přestavěna v pozdní gotice, kdy z ní byla pod náměstím vyražena chodba a malý sklípek křížového půdorysu. K nynějšímu zaklenuť místnosti staršího sklepa došlo zřejmě současně s vložením půlkruhového profilovaného portálu (vstup do náměstí), situovaného v západní polovině její jižní stěny, který klenba zčásti respektuje. Zároveň byl vyzděn i vstupní trakt na schodiště do přízemí v západní stěně. Tuto stavební fázi lze pracovně datovat do období rané renesance, tedy do první poloviny 16. století. Mladší fázi je rozdělení původně velké prostory cihelnými příčkami na trojici menších. Na plánech z roku 1806 je vyobrazen malý sklípek přiléhající k dokumentované prostoře ze severu, vstup do něj byl však zazděn. Průzkumnými stolami ze sklepa se nepodařilo nalézt žádné další sklepní prostory východně mezi Královskou kaplí a sklípkem, ani západně mezi sklípkem a sklepením cisterciáček ze Starého Brna.⁵²

Záchrannými výzkumy v areálu **Nové radnice** byly získány zásadní poznatky vztahující se ke stavebnímu vývoji dominikánského kláštera. V prostoru rajskeho dvora byly v roce 2002⁵³ pečlivým sledováním zemních prací a drobnými plošnými odkryvy zachovaných archeologických situací odhaleny základy nadzemní části zděného domu (s.j. 550)⁵⁴ a výkop dřevohliněného suterénu (s.j. 531).⁵⁵ Ze zděného domu, orientovaného delší osou přibližně ve směru Z–V, byl zachycen základ západní, jižní a severní stěny. Jeho východní část byla zničena výstavbou presbytáře barokního kostela. Dům nezaničil požárem, neboť i na propálených místech na podlaze byl dokumentován mladší nášlap. Severně od nadzemní stavby se rozkládal kvadratický suterén, z něhož bylo zachyceno severovýchodní nároží a západní stěna. Dna suterénu nebylo výzkumem dosaženo. Obě stavby lze časově přiřadit 1. polovině (třetině?) 13. století. Datace obou objektů byla provedena na základě vyhodnocení nálezů keramiky, získaných ze zánikových zásypů obou objektů. Potvrzuje ji i stratigrafický vztah obou objektů k západnímu – gotickému a jižnímu – pozdně románskému křídlu kvadratury, neboť byly narušeny při jejich výstavbě. Oba objekty tedy zanikly těsně před

⁵¹ P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*; D. MERTA, *Nejstarší kamenná měšťanská zástavba středověkého Brna*. In: *Průzkumy památek* 2, 2001, s. 53.

⁵² P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*.

⁵³ M. PEŠKA, *Brno – Nová radnice (etapa II)*. NZ č.j. 36/02, archiv Archaia Brno, o.p.s. 2002.

⁵⁴ Ze stavby (s.j. 550=553=533=551) byla dokumentována část základu jižní, západní a severní stěny, spolu s několika zachovanými úseky udusané propálené podlahy. Celkovou délku domu nelze rekonstruovat, neboť jeho východní část byla zničena výstavbou barokního kostela. Délka domu však byla větší než 11,3 m a šířka přibližně 8,2 m. Vnitřní plocha při těchto rozměrech zaujímala více než 64 m². Podlaha domu byla zahlobena cca 0,4 m do půdního typu, tzn. do okolního terénu, přibližně na úroveň povrchu sprašového podloží. Základ obvodových stěn měl šířku 0,95 až 1,1 m a zahlobení od úrovně podlahy činilo přibližně 0,15 až 0,25 m (od úrovně okolního terénu cca 0,55 až 0,75 m). Podlaha se mírně skláněla ve směru Z–V, což bylo způsobeno přirozeným poklesem terénu.

stavbou kláštera někdy ve 30. letech 13. století. Toto zjištění nepřímo dokládá i mal-
tová destrukce nadzemní stavby, ve které chybí větší kameny, patrně znovu použité
při výstavbě klášterních budov. Destrukce mimo jiné obsahovala maltu s omítkou.
Současnost obou objektů nepřímo dokládá respektující se vzájemná dispozice, lze te-
dy předpokládat, že se jedná o součásti jedné stavby. Majitelem této stavby tedy mohl
být například donátor (?), nelze však vyloučit ani myšlenku, že se jednalo o klášterní
provizorium.

Dva objekty z období předcházejícího výstavbě kláštera byly dokumentovány
i sondami z roku 1996, které byly situovány pod místností refektáře a základem příle-
hajícím k severozápadnímu rohu kvadratury. V prvním případě se jednalo patrně
o pozůstatek dřevohliněného suterénu z 1. poloviny 13. století a ve druhém případě
o zasypané výrobní zařízení – pec z téhož období.⁵⁶

Stavební vývoj kvadratury a přilehlých klášterních budov v průběhu středověku
byl dokumentován archeologickým výzkumem v roce 2002 v kombinaci se stavebně-
historickým průzkumem.⁵⁷ Jedním z nečekaných nálezů bylo gotické základové zdi-
vo (s.j. 931) situované v průjezdu do prvního nádvoří, které lze interpretovat jako
součást ohradní zdi do náměstí, zachycené na vedutě Beyera a Zeisera.⁵⁸

Zajímavé poznatky byly záchranným archeologickým výzkumem učiněny i v pro-
storu prvního nádvoří. Ve středověku měl být tento prostor využíván zejména jako
klášterní zahrady, případně hospodářské zázemí kláštera. Jelikož máme k dispozici
písemné prameny až od poloviny 14. století, výzkum se soustředil zvláště na nezná-
mý starší vývoj. Nejstarší aktivity představují odpadní jámy z počátku 13. století.
Již z průběhu 13. století však pochází pozůstatek dřevohliněného domu (s.j. 574),
který stával v severní části Dominikánského náměstí a zanikl nejpozději na počátku
14. století (severní část prvního nádvoří).⁵⁹ Náležel-li dům klášteru, nebo se jednalo

⁵⁵ Ze suterénu (s.j. 531) byla dokumentována západní, severní a jižní stěna. Pozdně románské západní křídlo kvad-
ratury je těsně přizděno ke stěně suterénu. Jižní část suterénu byla zničena výstavbou jižního gotického křídla kvad-
ratury. Šířka suterénu byla přibližně 3,3 m, délka větší než 3,8 m. Při obvodu východní stěny byl dokumentován
0,3 m hluboký a 0,5 m široký stupňovitý výkop (patrně pro uložení trámového obvodového věnce pro nadzemní
konstrukci). Suterén byl ovzorkován sondou 26 přibližně do hloubky 2,0 m, dna nebylo dosaženo.

⁵⁶ Jednalo se o nález topeniště pece s.j. 501 přibližně kulovitého tvaru o rozměrech 1 × 0,7 m, které bylo zapuštěno
do sprašového podloží. Viz M. PEŠKA, *Nová radnice – Blok 19*. NZ č.j. 57/97, uložena v archivu ÚAPP Brno 1997.

⁵⁷ Stavebně-historický průzkum prováděl v roce 2002 PhDr. Lubomír Konečný z MuMB. Dílčí dokumentace stavby
byla v roce 2002 prováděna pracovníky společnosti Archaia Brno. Přinesla řadu informací, zásadním způsobem
upřesňujících stavební vývoj dominikánského kláštera ve středověku, není však dosud zpracována do podoby dílčí-
ho SHP, viz M. PEŠKA, *Brno – Nová radnice (etapa II)*.

⁵⁸ Základová zeď (s.j. 931) byla dokumentována ve výkopu označeném jako sonda 17. Její výstavbu lze rámcově
zasadit do závěru 13., případně do 14. století. Zdivo o šířce větší než 0,5 m bylo orientováno ve směru S–J, jeho
dokumentovaná délka dosahovala přibližně 2,5 m. Jednalo se o převážně kamennou zeď spojovanou zelenošedou
hrubou vápennou maltou.

⁵⁹ Ze suterénu byla dokumentována na hlínu spojovaná zídka se zlomků cihel a drobných kamenů (s.j. 916), překrytá
destrukcí z oranžové malty (s.j. 249). Na základě analogií z Brna lze soudit, že se jedná o vyzděnou vstupní šíjí (srov.
I. LOSKOTOVÁ – R. PROCHÁZKA, *Brněnské zemnice. Příspěvek k vývoji městské zástavby 13. století*. In: BMD
13, 1995, s. 112–149). Zahloubení sklepa (s.j. 574) do původního terénu činilo přibližně 2,0 m. Suterén nebyl do-
zkoumán a patrně pokračuje k severozápadnímu rohu nádvoří.

o starší měšťanskou zástavbu vykoupenou klášterem až před polovinou 14. století, může objasnit pouze další terénní výzkum. Poněkud záhadná stavba byla odkryta pod západní stěnou nádvoří. Jednalo se o kvadratickou podzemní prostoru vyzděnou z malých cihel typických pro přelom 13. a 14. století, dno (podlaha?) této stavby nebylo zachyceno ani 4 m pod úrovní dnešního terénu.⁶⁰ Stavba snad mohla sloužit jako nějaký technicko-hospodářský objekt – například lednice. K jeho destrukci a zániku došlo někdy ve 2. polovině 16. století. Dle našeho názoru stavba pravděpodobně vymezuje severní hranici klášterní zahrady na konci 13. století. Při severní stěně nádvoří byly objeveny zasypané sklepy, které patrně byly součástí tribunálního domu, postaveného po polovině 17. století a zbouraného mezi léty 1717 až 1720 v rámci Grimmovy přestavby Zemského domu.⁶¹

V rámci výzkumu druhého nádvoří byly také dokumentovány pozůstatky starší zástavby. Při západní stěně nádvoří bylo odhaleno vnitřní nároží gotického sklepa (s.j. 927), který náležel jednomu z měšťanských domů v ulici Panenské. Dům byl vykoupen v roce 1618 kardinálem Dietrichštejnem pro nerealizovanou stavbu zemské zbrojnice, ale ještě v roce 1645 je zachycen na vedutě Beyera a Zeisera. Zbourán byl patrně až v 18. století v souvislosti s výstavbou budov druhého nádvoří.

Podrobné vyhodnocení dalších archeologických nálezů a situací z dominikánského kláštera a Nové radnice bude předmětem jiného příspěvku.

Archeologickými výzkumy byl v minulosti několikrát dotčen i prostor někdejšího **Dominikánského náměstí**, vymezeného dnes již zbouranou severní frontou domů s kaplí sv. Václava. V rámci projektu sanace brněnského podzemí zde byly v roce 1999 položeny sondy označené jako A7 a A6. Sonda A7 zachytila přibližně ve středu náměstí zasypanou kamennou studnu, známou z kresebných vyobrazení ze 18. a 19. století.⁶² Její původní hloubka dosahovala podobně jako v případě studny při domě cisterciáček přibližně 10 m. Později byla pro nedostatek vody prohloubena až na 13,5 m. Studna byla postavena někdy po roce 1645 (není na rozdíl od jiných známých zařízení tohoto typu na vedutě Beyera a Zeisera) a sloužila zřejmě až do 70. let 19. století,

⁶⁰ Objekt byl čtvercového půdorysu o vnitřní straně cca 1,8 m, síla zdiva byla přibližně 0,28 m, velikost cihel – 0,26 × 0,12 × 0,05–0,055 m. Cihlové zdivo, místy s nepravou křížovou vazbou, bylo spojováno zelenožlutou až žlutooranžovou maltou. Na každé stěně byly pravidelně umístěny dvě trámové kapsy a po 1 m malý schodek (0,05 m) zužující světlost jímky. Funkce případné trámové konstrukce je nejasná (čištění jímky?).

⁶¹ J. DRÍMAL, *Zemský dům v Brně*, s. 94–97.

⁶² Studna o vnitřním průměru 1,2 m a hloubce 13,5 m byla zachycena v úrovni cca 1,0 m pod současnou dlažbou zcela zasypaná hlínou a navážkou. Její roubení (s.j. 903) bylo vyzděno převážně z kamenů slepence „Old-Red“ ojediněle doplněných cihlami různých formátů, vše spojováno jílem. V 10 metrech byl dokumentován dubový oktagonální základový věnec. Tato skutečnost dokládá následně prohloubení a podezdění studny. Na dobu prohloubení studny ukazuje štěrková vrstva nade dnem, která vyplňovala podhloubený prostor pod konstrukcí obvodového zdiva a obsahovala keramiku z přelomu 17./18. století. Podhloubení bylo patrně pokusem vytvořit jakousi cisternu, která měla zvětšit kapacitu zásoby vody. Vzhledem k tomu, že se nepodařilo odebrat vzorek dubového trámu pro dendrochronologickou analýzu, můžeme vznik studny přiřadit někam k roku 1700. Pro tento časový horizont svědčí i to, že studna není zachycena na vedutě obléhání Brna Švédy H. B. Beyera a H. J. Zeisera z roku 1645, která se ukazuje jako velmi přesná. Viz P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*.

kdy byla zasypána zřejmě v souvislosti s šetřením hygienického stavu brněnských studní.⁶³ Archeologickým výzkumem jejího bezprostředního okolí se podařilo doložit, že obvod studny byl při povrchu rozšířen severním směrem a vznikl zde jakýsi obslužný prostor ve tvaru kruhové výseče, vydlážděný kamennými bloky.⁶⁴ Vlastní studna byla zapuštěna do zasypané vápenky, pocházející ze 13. století.⁶⁵ Obdobné zařízení ze stejného období pak bylo zachyceno i ve štole vyražené v sousední sondě A6. V tomto druhém případě však byl odkryt pouze fragment severní stěny topeniště.⁶⁶ Dokumentovaná vápenická aktivita patrně souvisela s přestavbou kláštera či kostela sv. Michala ve 13. století, v období, kdy ještě nebyla zcela regulovaná činnost výrobních zařízení ve městě.

Sonda A6 umístěná v náměstí, přibližně 10 m východně od vchodu do Nové radnice, přinesla nečekaný nález středověkého základového zdiva protínajícího sondu ve směru SZ–JV.⁶⁷ Při rekonstrukci vodovodního řádu v roce 2002 bylo shodou okolností ve výkopu při průčelí Nové radnice, severně vchodu, dokumentováno obdobné zdivo směřující k sondě A6.⁶⁸ Stejný charakter obou zdív nasvědčuje skutečnosti, že by se mohlo jednat o jednu stavbu. Zdivo nejspíše náleželo ke středověkému areálu dominikánského kláštera. Jeho rekonstruovaná délka dosahuje přibližně 12 m, zdivo však pokračuje dále oběma směry. Z tohoto důvodu je tedy prozatím můžeme inter-

⁶³ Šetření uskutečnil v roce 1877 profesor Habermann. Rozbor vody byl proveden u dvaceti studní, z nichž pouze jediná vyhověla testům. Následně byly na příkaz městské rady všechny studny zasypány. Viz Aleš SVOBODA, *Brněnské podzemí*. Brno 2001, s. 83. Konci 19. století odpovídá i nálezový soubor získaný během výzkumu ze zá-sypu studny, viz P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*.

⁶⁴ S.j. 904.

⁶⁵ Pec orientovaná ve směru Z–V byla zahlobena do půdního typu, jenž byl dokumentován asi 1,2 m pod současnou dlažbou. V prostoru zachyceného jihozápadního rohu topeniště byl při dně dokumentován pozůstatek vápenného produktu překrytého hlinitým zásepem (s.j. 252). Maximální dosažená hloubka výkopu topeniště byla 3,3 m, vzhledem k vápenné vrstvě lze předpokládat, že dno, které nebylo výzkumem zachyceno, se nachází těsně pod touto úrovní. Celá situace byla narušena výstavbou již zmiňované studny (s.j. 903). Z vyhodnocené dokumentace lze částečně rekonstruovat i rozsah vápenky. K vápence náleží i západně ležící obslužný prostor, z něhož byla odkryta severní stěna (s.j. 505=506). Konstrukce tahového kanálu byla zcela zničena studnou. Z rekonstrukce vyplývá, že pec dosahuje délky přibližně 4,5 m. Viz P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*.

⁶⁶ Štola vedená jihovýchodním směrem ze sondy A6 narušila cca 2 m dlouhý úsek severní stěny pece (s.s.j. 004). Výzkumem byla odkryta část topeniště orientovaného ve směru SV–JZ se silně propálenou stěnou a destrukcí topně-ho kanálu (výhradně z krinoidových vápenců). Topeniště bylo zahlobeno více než 2 m z úrovně půdního typu ležícího cca 1,6 m pod dlažbou. Na základě této situace lze očekávat obslužný prostor pece (předpeční jámu) východním směrem – vně štoly. Zánik vápenky můžeme datovat na základě nálezů keramiky z druhé poloviny 13. století, získaných ze souvrství (s.j. 1109 až 1114, 1116 a 1117), které překrylo vlastní destrukci vápenky (s.j. 1118–1119 a 1900), viz P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*.

⁶⁷ Zdivo bylo zahlobeno do již existujícího kulturního souvrství vytvořeného na půdním typu. Nálezy keramiky poskytly pouze nejnižší uložené vrstvy. Lze však předpokládat, že ve svém celku se jedná o pozůstatky osídlení 13. století. Toto souvrství dosahující mocnosti přibližně 0,5 m bylo porušeno základovou zdí (s.j. 3900=3906), která podle svého charakteru náleží do závěru 13., případně 14. století. Jednalo se o kamenný základ vyzděný převážně ze slepenců a pískovců „Old-Red“, ojedinele i krinoidových vápenců na hrubou oranžovou vápennou maltu, viz P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*.

⁶⁸ Základová zeď s.j. 953 byla vyzděna převážně ze slepenců „Old-Red“ a ojedinele i z krinoidových vápenců, na hrubou oranžovou maltu, viz M. PEŠKA, *Brno – Nová radnice. Etapa II*.

pretovat jako pozůstatek dosud neznámé stavby, například by se mohlo jednat o bránu vyobrazenou na vedutě Beyera a Zeisera.

Sklepy pod terasou při kostele sv. Michala patří k nejmladším z nalezených podzemních prostor v rámci Dominikánského náměstí. Vznikly v 18. století jako účelové skladovací prostory pro potřeby trhoveckých krámků.

Závěrem

Nejstarším nálezem učiněným v prostoru náměstí je kamenný artefakt pocházející z období cca 200 až 250 tisíc let před naším letopočtem, náležející střednímu, případně ještě staršímu paleolitu. Nález se poněkud vymyká sledované problematice, je však velice zajímavý z hlediska nejstaršího osídlení brněnské aglomerace.⁶⁹

Archeologickými výzkumy v prostoru náměstí se doposud nepodařilo zachytit raně středověké osídlení ze 12. století či starší. Nejstarší soubory nálezů pocházejí z prostoru někdejšího dominikánského kláštera a můžeme je zasadit nejdříve do počátku 13. století.⁷⁰ Tyto zřejmě ještě předlokační aktivity jsou reprezentovány sídlištními vrstvami, odpadními jámami, pecí nalezenou při severním křídle křížové chodby a dřevohliněným sklípkem dokumentovaným pod refektářem. Jednotlivé nálezy starší keramiky byly zachyceny i v ploše náměstí. Z archeologického hlediska doposud nic nenavzděčuje skutečnosti, že by prostor náměstí byl v minulosti oním *starým trhem* (*forum antiquum*), případně součástí předpokládaného předhradí brněnskému hradu. Vzhledem k rozsahu výzkumů prováděných v posledních letech lze obě tyto hypotézy již nejspíše vyloučit. Předhradí, či spíše předlokační trhovou aglomeraci, musíme hledat jižněji v prostoru vymezeném ulicemi Starobrněnskou, Radnickou, Orlí, Josefskou, Františkánskou a Zelným trhem, kde je bezpečně doloženo osídlení zhruba od poloviny 12. století. Nejnovější nálezy z 12. století z objektu Reduty tuto skutečnost jen potvrzují. Ve shodě s Bertholdem Bretholzem můžeme tedy *forum antiquum* důvodně ztotožnit spíše se středověkým Horním, dnes Zelným trhem.⁷¹

Nejstarší kostel sv. Michala se sice výzkumy nepodařilo zachytit, ale na základě intenzity pohřbívání, dokumentované v prostoru náměstí, jej můžeme situovat přibližně pod střední část barokní stavby dnešního kostela. S otázkou jeho lokalizace souvisí i rozsah hřbitova, intenzita a způsob pohřbívání. Podle vyhodnocení výsledků

⁶⁹ Nález byl učiněn pod podlahou sklepa domu cisterciáčků, v pohřbeném půdním typu. Viz P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 2*; srov. Karel VALOCH – Libuše SMOLÍKOVÁ – Jaromír KARÁSEK, *Stratigrafie pleistocenních sedimentů na Dominikánském náměstí v Brně*. In: Geologické výzkumy na Moravě a ve Slezsku 8, 2001, s. 14–19.

⁷⁰ Viz M. PEŠKA, *Brno – Nová radnice (etapa II)*.

⁷¹ Srov. R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 106–107. R. PROCHÁZKA – I. LOSKOTOVÁ, *K topografii a interpretaci předlokačního osídlení brněnského historického jádra*. In: AH 24, 1999, s. 169–188. M. PEŠKA – D. ZAPLETALOVÁ, *Záchranný archeologický výzkum v prostoru Reduty v roce 2001*. Terénní dokumentace v archivu Archaia Brno o.p.s.

dosavadních výzkumů lze konstatovat, že středověký hřbitov se rozkládal podél celé dnešní severní strany kostela sv. Michala. Jeho severní hranice byla vymezena přibližně prodlouženou linií hrany barokní terasy. Nejintenzivnější pohřbívání bylo zachyceno, jak již bylo řečeno, při střední části kostela. Při jižní straně byl ve 2. polovině 17. století terén snížen v souvislosti s barokní stavbou kostela, takže se zde nedochovaly žádné archeologické situace. Pohřbívání související s existencí kláštera bylo dokumentováno v prostorech křížové chodby a refektáře. V rajském dvoře ani v obou nádvořích dnešní radnice nebyly žádné hroby nalezeny a s jistotou je zde můžeme vyloučit. Způsob uložení nejstarších odkrytých hrobů prozatím nedal možnost zasadit pohřbívání hlouběji než k přelomu 12. a 13. století, pohřbům například chybí esovitě záušnice typické pro 11. a 12. století.

Patrně nejvýznamnějším objevem učiněným v prostoru kláštera dominikánů je nález rozsáhlé zděné nadzemní stavby s přilehlým dřevohliněným sklepem, pocházející z 1. třetiny 13. století. Stavbu předcházející nejstaršímu západnímu pozdně románskému křídlu kláštera lze snad pokládat za majetek donátora (?), vyloučit nemůžeme ani myšlenku, že se jednalo o klášterní provizorium. Výzkumem v prostoru jihozápadního rohu náměstí se podařilo zachytit zdivo, jež bylo součástí vrcholně středověkého kostela. V prostoru barokní terasy v místě středověkého hřbitova pak byla objevena neznámá stavba ze 13. století, orientovaná Z–V. Pravděpodobně se jedná o pozůstatky neznámého sakrálního objektu v prostoru hřbitova (kaple?). Stavba zanikla nejpozději na počátku 15. století. Areál dominikánského kláštera byl ve středověku patrně ohrazen kamennou zdí vybíhající do náměstí ve směru Z–V, která byla dokumentována přibližně v ose dnešního vstupu do areálu Nové radnice. Ohradní zeď pochází nejpozději z počátku 14. století. Hranici středověkých klášterních zahrad na severu snad lze vymezit zděnou cihlovou odpadní jímkou (lednicí?), nalezenou při západní stěně prvního nádvoří.

Výzkumy přinesly zásadní informace o počátcích měšťanské zástavby v průběhu 13. století. Pomineme-li již zmiňovanou rozsáhlou stavbu z rajského dvora, reprezentují nejstarší měšťanskou zástavbu v prostoru náměstí pozůstatky tří dřevohliněných domů, postavených někdy kolem poloviny 13. století. Části dvou dřevohliněných suterénů byly dokumentovány v areálu někdejšího domu cisterciáček, další byl zachycen v severní části prvního nádvoří Nové radnice. Jejich zánik lze zasadit přibližně do třetí čtvrtiny 13. století. Za zmínku stojí i nález části dřevěné nadzemní konstrukce související s jednou z těchto staveb, datovaný pomocí dendrochronologie do doby po roce 1247.

Na počátku 2. poloviny 13. století byl dřevohliněný sklep na nároží Panenské ulice a Dominikánského náměstí (budoucí dům cisterciáček) reparován a jeho čelní dřevohliněná stěna do náměstí byla nahrazena zdí z kamenů a cihel nepravidelně vyzděných na šedou maltu. V závěru 13. století tento dům prošel zásadní přestavbou, byly vyzděny i zbylé stěny sklepa, přibližně do středu severní části byl prolomen vstup a dům byl vynášecím pasem rozdělen v nadzemní části na dvě prostory. Ze západní

a severní stěny vybíhaly základy nadzemních ohradních zdí severním a východním směrem. V uzavřeném areálu dvora byla vyhloubena studna.

Roku 1297 byla dle písemných pramenů založena Václavem II. kaple Panny Marie na nároží ulice Veselé a Dominikánského náměstí. Základy západní stěny kaple byly zachyceny v roce 2000 v podzemní štolě v hloubce 3,8 m pod současným terénem.⁷² Vzhledem ke skutečnosti, že středověký terén v těchto místech leží cca 1,5 m pod dlažbou, nabízí se zajímavá interpretace celé situace. Kamenný základ vyzděný na oranžovou maltu lze rámcově zasadit do konce 13. století. Dle našeho názoru by se v úrovni 2,3 m pod tehdejšími terénem nemohlo skrývat nic jiného než sklepní prostor, což by naznačovalo, že se původně jednalo o podsklepený dům, při kterém byla založena Václavem II. malá kaple v patře.⁷³ Větší kapli by mohly dle naší hypotézy z vlastního domu zřídit až starobrněnské cisterciačky ve 20. letech 14. století, protože menší kaple zcela jistě nevyhovovala jejich potřebám.

Zajímavá je i otázka věže, jejíž podobu známe pouze z veduty Beyera a Zeisera z roku 1645. Archeologickým výzkumem se nepodařilo tuto stavbu, respektive její základy doposud zachytit. Dobu výstavby věže lze zatím jen odhadovat. Z vyobrazení však vyplývá, že je středověkého původu, pravděpodobně již z druhé poloviny 13. století. Stavba zanikla v období mezi rokem 1645 a 1675, kdy byla částečně snesena a přízemí s prvním patrem bylo zakomponováno do schodiště novostavby. Prostor mezi domem starobrněnských cisterciaček a tzv. Královskou kaplí, sloužící ve středověku patrně jako průjezd, byl zastavěn až v 15. století, což dokládá mimo jiné i stavebně-historický výzkum zde nalezeného sklepa, jehož nejstarší části lze přiřadit k období někdy po roce 1500.⁷⁴

Základy středověkých měšťanských domů byly odkryty i v prostoru druhého nádvoří, jednalo se o domy vykoupené v roce 1618 pro zemskou zbrojnicí a zbořené po polovině 17. století.

Na náměstí byly vedle obytných staveb sondami odkryty části zasypaných rozměrných pecí na vápno, které souvisely s výstavbou kostela sv. Michala nebo dominikánského kláštera ve 2. polovině 13. století.

Celkovou situaci doplňuje nález veřejné studny ve středu náměstí. Vznikla někdy po roce 1645 a je známa z vyobrazení z 18. století. Další studny, první v rajském dvoře někdejšího dominikánského kláštera (první nádvoří) a druhá na druhém nádvoří Nové radnice, nebyly archeologicky zkoumány.

Záchranné archeologické výzkumy v prostoru Dominikánského náměstí a jeho nejbližším okolí jsou velmi cenným zdrojem informací, které jinak získat nelze.

⁷² Vlastní prostor interiéru nebyl doposud archeologicky zkoumán.

⁷³ V pramenech ostatně označená jako starší. Viz výše i otázka patrocinií.

⁷⁴ Viz P. BORSKÝ – D. ČERNOUŠKOVÁ, *Dominikánské náměstí – mincmistrovský sklep*. Důležitá je mimo jiné skutečnost, že na jižní stěnu domu cisterciaček z východu nenavazovalo žádné další zdívno, viz P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*.

Dosud realizované záchranné archeologické výzkumy odpověděly na řadu otázek, ale rovněž mnoho otázek vyvolaly, a na ty musíme odpovědi ještě pečlivě hledat. Vzhledem k jedinečným situacím, které byly zachyceny v areálu dominikánského klášteřa i vlastního Dominikánského náměstí, považujeme za nezbytné přistupovat ke všem dalším zemním zásahům velmi citlivě. V souvislosti s připravovanou rekonstrukcí náměstí a plánovanou výstavbou kolektorů by bylo velmi přínosné provést v celém prostoru předstihový archeologický výzkum a na základě jeho vyhodnocení najít cestu k ochraně cenných památek, které se ještě skrývají pod zemí.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Plán Královské kaple z počátku 20. století (řez).
Příloha č. 2: Plán Královské kaple z počátku 20. století (řez).
Příloha č. 3: Plán domu cisterciáček (půdorys).
Příloha č. 4: Plán výzkumu při kostele sv. Michala v roce 1996.
Příloha č. 5: Plán studny zachycené sondou v roce 2001.
Příloha č. 6: Plán vápenky zachycené sondou v roce 2001.
Příloha č. 7: Plán z výzkumu sklepení domu cisterciáček ze Starého Brna.
Příloha č. 8: Nejstarší keramika z archeologických výzkumů na Dominikánském náměstí.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. Ia–b: Letecký pohled na náměstí.
Příloha č. II: Výřez z plánu stabilního katastru, 1825.
Příloha č. III: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května 1645. Olej na plátně 1560 × 3980 mm; datován 1645. Uložen v MuMB, inv.č. 2285. Výřez
Příloha č. IV: Dominikánský kostel s náměstím a studnou, konec 18. století; kresba, Leopold Masur. Uložena v Archivu města Brna, fond U 7 Nová sbírka fotografií, inv.č. 162/275.
Příloha č. V: Pohled na severní frontu s kaplí před zbouráním, datováno 1904. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 7 Nová sbírka fotografií, inv.č. 163/175.
Příloha č. VI: Pohled na náměstí po zbourání severní fronty s kaplí, datováno 1905. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 7 Nová sbírka fotografií, inv.č. 163/864.
Příloha č. VII: Barevný plán nadzemního podlaží kasáren z počátku 19. století. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. Fa 20, Fa 21.
Příloha č. VIIa–c: Záběry z archeologického výzkumu sklepa domu cisterciáček. Foto archiv Archaia Brno, inv.č. 97-01-05, 59-01-10, 59-01-07.
VIIa. Pohled od severovýchodu na odkrytý gotický sklep v pozadí s Novou radnicí.
VIIb. Detail ostění osvětlovacího okénka z konce 13. století
VIIc. Pohled na okénka z konce 13. století v jižní stěně sklepa.
Příloha č. IX: Rekonstrukce a stavební fáze sklepení domu cisterciáček.
Příloha č. X: Plán výzkumu z prostoru rajského dvora dominikánského kláštera v roce 2001.

PŘÍLOHA NA PŘÍDEŠTÍ SBORNÍKU:

Současný parcelní plán Dominikánského náměstí s vnesenou historickou zástavbou a rekonstrukcí na základě archeologických výzkumů.

Popisky plánu:

1. Základ „Královské kaple“ (nález z výzkumu z roku 1999 – dále jen letopočet).
2. Původně gotický sklípek (1999).
3. Prostor gotického sklepení domu cisterciáček ze Starého Brna (1999–2001).
4. Novověká studna a vápenka ze 13. století, dokumentované v sondě A7 (1999).
5. Situace výzkumu pod barokní terasou při kostele sv. Michala s vyznačeným průběhem gotických zdí (1996).
6. Gotická základová zeď a vápenka ze 13. století, dokumentované v sondě A6 (1999).
7. Gotické zdivo dokumentované v rámci výzkumu Nové radnice (2002).
8. Gotické zdivo středověkého kostela (?) zachycené výzkumem MuMB (2000).
9. Gotické zdivo dokumentované v rámci výzkumu Nové radnice (2002).
10. Nález hrobu v sondě A8 (1999).
11. Nález barokní základové zdi kasáren a fragmentu suterénu dřevohliněného domu ze 13. století v sondě B1 (1999).
12. Prostor kapitulní síně s vnesenými nálezy podlah a základu pro oltář (2002).
13. Prostor zděné stavby z 1. třetiny 13. století dokumentovaný v rajském dvoře (2002).
14. Prostor suterénu dřevohliněného domu z 1. poloviny 13. století (2002).
15. Část zděné stavby ze závěru 13. století (2002).
16. Část suterénu dřevohliněného domu ze 13. století (2002).
17. Část sklepních prostor zbouraného tribunálního domu z 2. poloviny 17. století, postaveného podle plánů Petra Wimbergra (2002).
18. Gotická základová zdiva náležející původně jednomu z domů na Panenské ulici (2002).
19. Zachovaný úsek hradby na ulici Panenské a věže v rámci objektu Nové radnice.
20. Zachovaný úsek hradby s torzem věže na ulici Husově.
21. Nález částí suterénu dřevohliněného domu ze 13. století (1991).
22. a 23. Situace dvou suterénů dřevohliněných domů ze 13. století v prostoru parčíku v ulici Panenské (1998).
24. Nález pece z 1. poloviny 13. století pod gotickým základovým zdivem severního křídla Dominikánského kláštera (1996).

Anmerkungen zur historischen Topographie des Platzes Dominikánské náměstí

RESÜMEE

Der älteste Fund im Raumfläche des Platzes ist ein Steinartefakt aus der Zeit, die vom heutigen Tag ca. 200.000 bis 250.000 Jahre zurückliegt und zum mittleren bzw. älteren Paläolithikum gehört. Dieser Fund entzieht sich zwar der verfolgten Problematik, ist jedoch für die älteste Besiedlung des Brüner Ballungsraumes von großem Interesse.

Bei den archäologischen Untersuchungen im Bereich des Platzes konnte bisher keine Besiedlung aus dem 12. Jahrhundert festgestellt werden. Die ältesten Fundkomplexe stammen aus dem Bereich des ehemaligen Dominikanerklosters und können frühestens auf den Anfang des 13. Jahrhunderts datiert werden. Diese Aktivitäten, offensichtlich noch vor der Stadtlokation, werden durch Siedlungsschichten, Abfallgruben, einen Backofen am nördlichen Flügel des Kreuzganges und einen kleinen Holz-Lehm-Keller belegt, der unter dem Refektorium dokumentiert wurde. Vereinzelt Funde älterer Keramik wurden auch bei Untersuchungen im Bereich des Platzes erfasst. Aus archäologischer Sicht zeugt allerdings bisher nichts davon, dass der Bereich des Platzes in der Vergangenheit jener *Alte Markt (forum antiquum)* bzw. ein Teil der angenommenen Vorburg der Brüner Burg war. Angesichts des Umfangs der Untersuchungen, die in den letzten Jahren durchgeführt wurden, können wir diese beiden Hypothesen bereits wohl ganz ausschließen. Die Vorburg oder eher eine Vorlokations-Marktsiedlung muss man südlicher, an der Achse Starobrněnská – Zelný trh – Orlí suchen, wo eine Besiedlung seit der Mitte des 12. Jahrhunderts sicher nachgewiesen ist. Die neuesten Funde aus dem 12. Jahrhundert aus dem Objekt der Reduta bestätigen diese Tatsache nur. In Übereinstimmung mit B. Bretholtz kann man also das *forum antiquum* eher mit dem mittelalterlichen *Oberring*, dem heutigen „Krautmarkt“ (Zelný trh) identifizieren.

Die älteste Kirche des hl. Michael konnte bei den Untersuchungen zwar nicht erfasst werden, aufgrund der dokumentierten Intensität von Beerdigungen im Raumfläche des Platzes kann man sie allerdings etwa unter dem mittleren Teil des Barockbaus der heutigen Kirche lokalisieren. Aufgrund eines gefundenen Quaders mit einem Bogenfries, der im Keller des Hauses der Zisterzienserinnen an der gegenüberliegenden Seite des Platzes eingemauert war, kann man hypothetisch auch über ihren spätromanischen Stil nachdenken. Mit der Frage der Lokalisierung der Kirche hängen auch der Umfang des Friedhofs sowie die Intensität und Weise der Bestattung zusammen. Nach den bisherigen Untersuchungen scheint es, dass der mittelalterliche

Friedhof sich entlang der gesamten heutigen Nordseite der St. Michaelikirche erstreckte und die verlängerte Linie der Kante der Barockterrasse seine Nordgrenze ungefähr markiert. Die größte Bestattungsintensität wurde, wie gesagt, am mittleren Teil der Kirche erfasst. An der Südseite wurde das Gelände in der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts im Zusammenhang mit dem Bau der barocken Kirche abgetragen, so dass es hier keine erhaltene archäologische Situation gibt. Bestattungen, die bereits mit der Existenz des Klosters zusammenhingen, wurden auch im Raum des Kreuzganges und des Refektoriums dokumentiert. Im Raum des Paradieses und zweier weiterer Höfe des heutigen Rathauses wurden keine Gräber gefunden, und man kann sie hier mit Sicherheit ausschließen. Die Art, wie die Toten in den ältesten entdeckten Gräbern gelegt waren, gab uns bisher keine Möglichkeit, sie früher als an die Wende vom 12. zum 13. Jahrhundert zu datieren. Unter den Funden fehlen nämlich beispielsweise die S-förmigen Noppenringe, die für das 11. und 12. Jahrhundert so typisch sind.

Die wohl interessanteste Entdeckung im Raum des Dominikanerklosters ist ein umfangreicher gemauerter oberirdischer Bau mit einem anliegenden Holz-Lehm-Keller, der aus dem 2. Drittel des 13. Jahrhunderts stammt und ungefähr in Ost-West-Richtung orientiert ist. Die Länge des Hauses betrug über 11,3 m und die Breite etwa 8,2 m, die Breite des Kellers erreichte 3,3 m und seine Länge 3,8 m. Sehr interessant ist die Tatsache, dass der Bau dem ältesten, westlichen spätromanischen Klosterflügel voranging. Die seltene Größe und Ansehnlichkeit des Bauwerks lässt nach seinem Besitzer fragen, der vielleicht der Stifter gewesen sein konnte. Man kann allerdings auch die Idee nicht ausschließen, dass es sich um ein Klosterprovisorium handelte. Mit einer Untersuchung im Raumfläche der südwestlichen Ecke des Platzes konnte auch die Nordkante des Querschiffes der mittelalterlichen Kirche und im Raum der Barockterrasse an der Stelle des mittelalterlichen Friedhofs ein unbekanntes, ost-westlich verlaufendes Bauwerk aus dem 13. Jahrhundert erfasst werden. Es könnte sich beispielsweise um ein unbekanntes Sakralobjekt im Raum des Friedhofs bzw. um das zusammengebrochene mittelalterliche Nordschiff handeln. Der Bau erlosch allerdings spätestens Anfang des 15. Jahrhunderts. Das Klosterareal wurde vermutlich mit einer west-östlich verlaufenden Steinmauer gegenüber dem Platz umzäunt, die mithilfe zweier Sonden etwa an der Achse des heutigen Eingangs in das Neue Rathaus dokumentiert wurde und spätestens aus dem 14. Jahrhundert stammt. Die Klostermauer ist übrigens wegen einer Vedute von H. B. Beyer und H. J. Zeiser aus dem Jahre 1645 gut bekannt. Die mittelalterlichen Klostergärten lassen sich durch eine mit Ziegeln gemauerte Abfallgrube (Eisgrube?) eingrenzen, die an der Westwand des 1. Hofes gefunden wurde und sich ursprünglich an der Nordgrenze des Gartens befunden haben konnte.

Wenn man den weiträumigen Bau im Raum des Dominikanerklosters außer Acht lässt, wird die älteste bürgerliche Bebauung im Raumfläche des Platzes von entdeckten Teilen von Holz-Lehm-Häusern, meistens aus dem 2. Drittel des 13. Jahrhunderts,

repräsentiert. Teile von zwei Holz-Lehm-Kellergeschossen wurden auf dem Areal des einstigen Hauses der Zisterzienserinnen dokumentiert, weitere im Nordteil des 2.-mittleren-Hofes im Neuen Rathaus. Den Untergang dieser Bauten kann man ungefähr in das dritte Viertel des 13. Jahrhunderts legen. Erwähnenswert ist ebenfalls der Fund einer oberirdischen Holzkonstruktion aus der Zeit nach 1247.

Wohl bereits Anfang der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts war der Holz-Lehm-Keller an der Ecke der Straße Panenská und des Platzes Dominikánské náměstí (das spätere Haus der Zisterzienserinnen) renoviert, und seine Holz-Lehm-Stirnwand zum Platz wurde mit einer Stein- und Ziegelmauer ersetzt, auf grauem Mörtel unregelmäßig gemauert und von drei Beleuchtungsluken durchbrochen. Ende des 13. Jahrhunderts wurde das Haus grundsätzlich umgebaut, auch die restlichen Kellerwände wurden ausgemauert, ungefähr in der Mitte des Nordteils wurde ein Eingang durchbrochen, und das Haus wurde mit einem Scheidebogen, der eine Trennwand trägt, im oberirdischen Teil in zwei Räume aufgeteilt. Von der westlichen und nördlichen Wand liefen Fundamente oberirdischer Einfriedungsmauern in nördliche und westliche Richtung aus. In dem eingezäunten Areal wurde ein Brunnen ausgehoben. Die ost-westlich verlaufende Einfriedungsmauer folgte einer Linie, die von der Südwand der Königskapelle begrenzt wurde. Alle diese Aktivitäten gehörten in eine einzige Bauphase. Im Jahre 1297 wurde schriftlichen Quellen zufolge eine Kapelle der Jungfrau Maria an der Ecke der Straße Veselá und des Platzes Dominikánské náměstí von Wenzel II. gegründet. Ein unterirdischer Stollen erfasste im Jahre 2000 die steinernen Fundamente der Westwand, 3,8 m tief unter der heutigen Geländehöhe. Aufgrund der Tatsache, dass die mittelalterliche Geländehöhe an dieser Stelle etwa 1,5 m unter der Pflasterung liegt, bietet sich eine interessante Interpretation der Gesamtsituation an. Das auf einem orangefarbenen Mörtel gemauerte Steinfundament haben wir annäherungsweise an das Ende des 13. Jahrhunderts gelegt. Nach unserer Meinung konnte sich 2,3 m tief unter der damaligen Geländeoberfläche nichts anderes als ein Kellerraum verbergen, was andeuten könnte, dass es sich hier ursprünglich um ein unterkellertes Haus handelte, bei dem von Wenzel II. eine kleine Kapelle im Obergeschoss errichtet wurde. Die größere Kapelle würden dann unserer Hypothese nach erst die Zisterzienserinnen von Alt-Brünn in ihrem Haus in den 20er Jahren des 13. Jahrhunderts errichtet haben, weil die kleinere Kapelle ihren Bedürfnissen ganz sicher nicht entsprach.

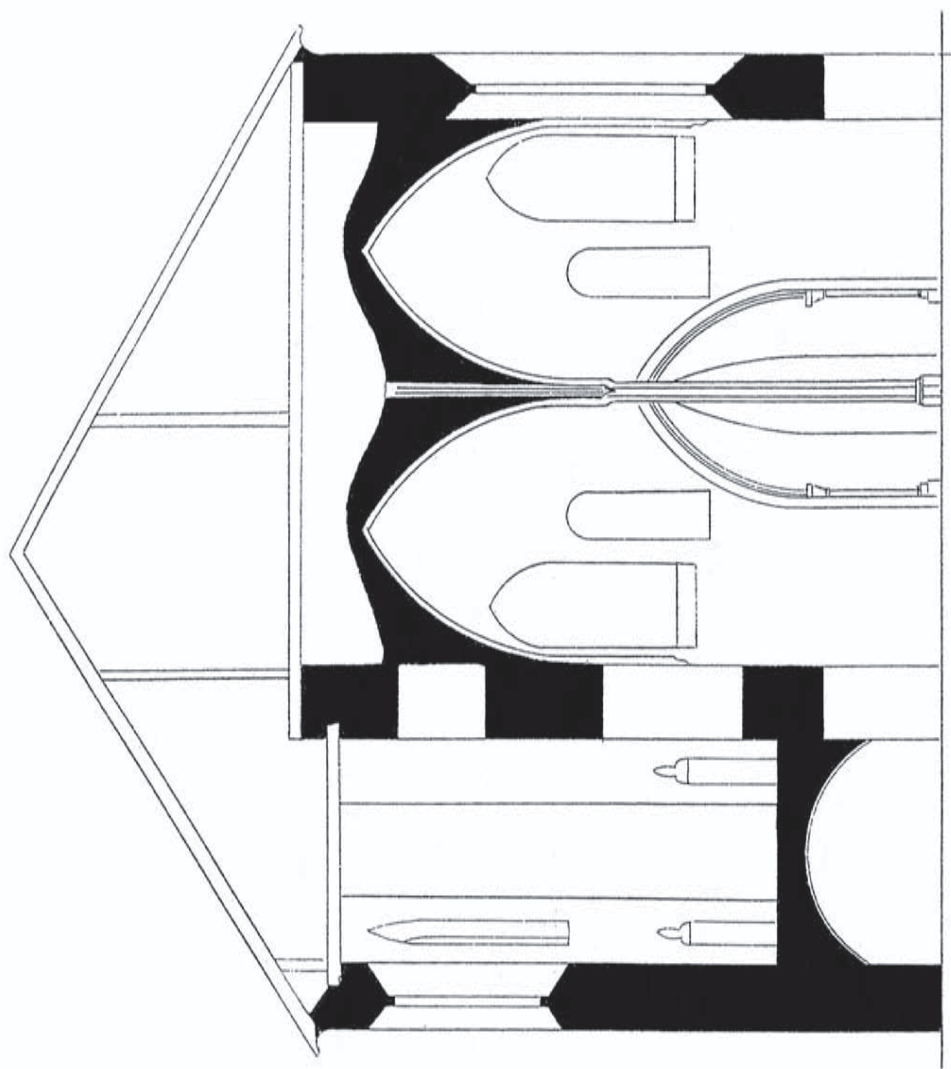
Interessant ist auch die Frage des Turmes, der auf Kopien der Vedute von H. B. Beyer und H. J. Zeiser aus dem Jahre 1645 häufig dargestellt wird. Die archäologische Forschung konnte keinen solchen Bau an der Nordfront erfassen. Der Raum zwischen dem Haus der Alt-Brünner Zisterzienserinnen und der sog. Königskapelle, der im Mittelalter wohl als Durchfahrt diente, wurde erst im 15. bzw. 16. Jahrhundert verbaut, was u.a. auch die bauhistorische Untersuchung des hier entdeckten Kellers bewiesen hat. Der Turm ist übrigens auf keiner Abbildung der Nordfront des Platzes im 18. und 19. Jahrhundert zu sehen.

Die Fundamente mittelalterlicher Bürgerhäuser wurden auch unter dem 2. und 3. Innenhof entdeckt, es handelte sich um Häuser, die Anfang des 17. Jahrhunderts im Zusammenhang mit dem vorzubereitenden Bau des Landeszeughauses abgerissen wurden.

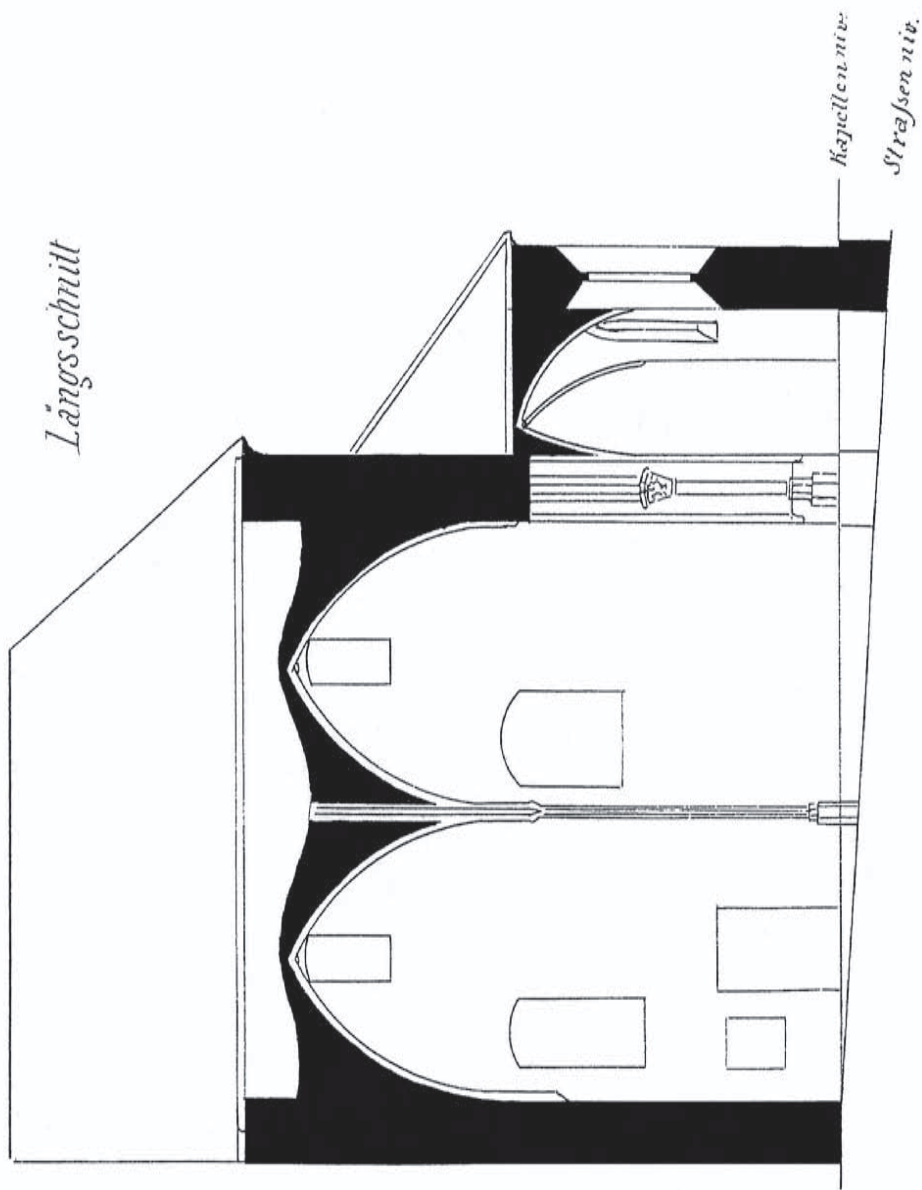
Neben Wohnbauten wurden in Sonden auf dem Platz ebenfalls Teile verschütteter großer Kalköfen entdeckt, die wahrscheinlich mit dem Bau der Michaelikirche bzw. der Bürgerhäuser in der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts zusammenhingen.

Die Gesamtsituation im Bereich des Platzes wird durch einen Fund zweier Brunnen vervollständigt. Der erste, private Brunnen wurde im Areal des Hauses der Zisterzienserinnen entdeckt. Sein Bau war ein Teil des Gesamtprojektes bei dem Umbau Ende des 13. Jahrhunderts. Der Brunnen wurde etwa 10 m tief unter dem damaligen Gelände ausgehoben und diente bis zum 15. Jahrhundert. Der zweite, öffentliche Brunnen war aus Abbildungen des Platzes im 18. Jahrhundert bekannt. Er wurde ungefähr in der Mitte des Platzes gefunden, seine ursprüngliche Tiefe erreichte ebenfalls ca. 10 m, wegen Wassermangel wurde er jedoch später bis auf 13,5 m vertieft. Der Brunnen konnte im Spätmittelalter entstanden sein, als es wohl zu einer Veränderung im Grundwasserpegel kam und der Nachbarbrunnen im Haus der Zisterzienserinnen versiegte. Weil auch der öffentliche Brunnen auf dem Platz mit Wassermangel kämpfte, wurde er – im Unterschied zum ersteren Brunnen – um etwa 4 m vertieft. Zwei weitere Brunnen im Paradies des ehemaligen Dominikanerklosters (1. und 2. Hof des Neuen Rathauses) wurden nicht dokumentiert.

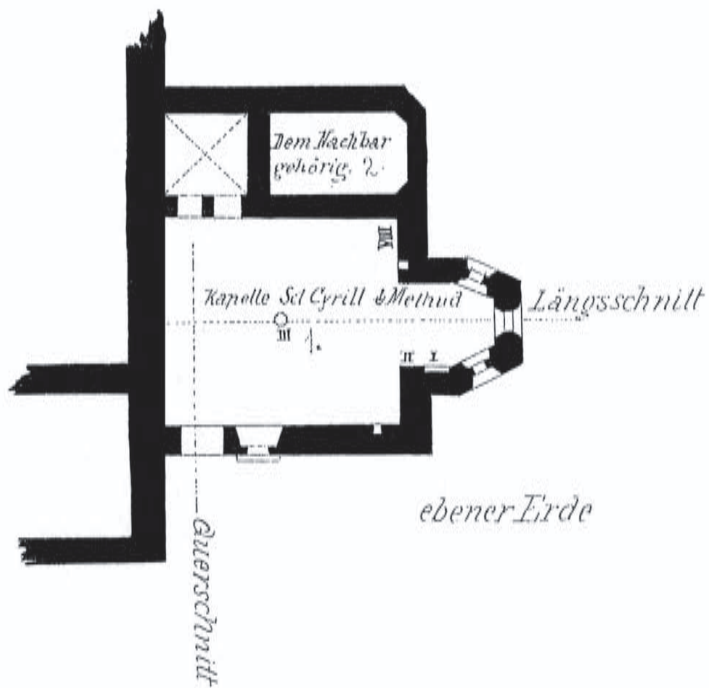
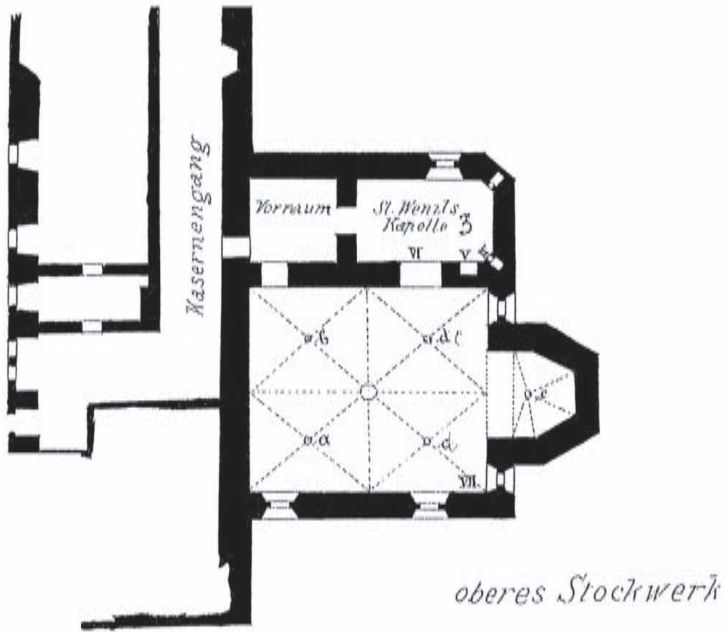
Angesichts der einzigartigen Situationen, die im Areal des Dominikanerklosters und des Platzes Dominikánské náměstí entdeckt wurden, ist es notwendig, äußerst sensibel an alle weiteren Erdarbeiten heranzugehen. Im Zusammenhang mit der vorgesehenen Renovierung des Platzes und dem geplanten Bau von unterirdischen Sammelleitungen wäre es angebracht, in dem gesamten Bereich eine archäologische Untersuchung durchzuführen, um wertvolle Denkmäler zu retten, die sich eventuell noch im Boden verbergen. Wir hoffen, dass unser Beitrag zumindest andeutet, welche unersetzbare Rolle die Archäologie bei der Entzifferung der ältesten Geschichte Brünns spielt.

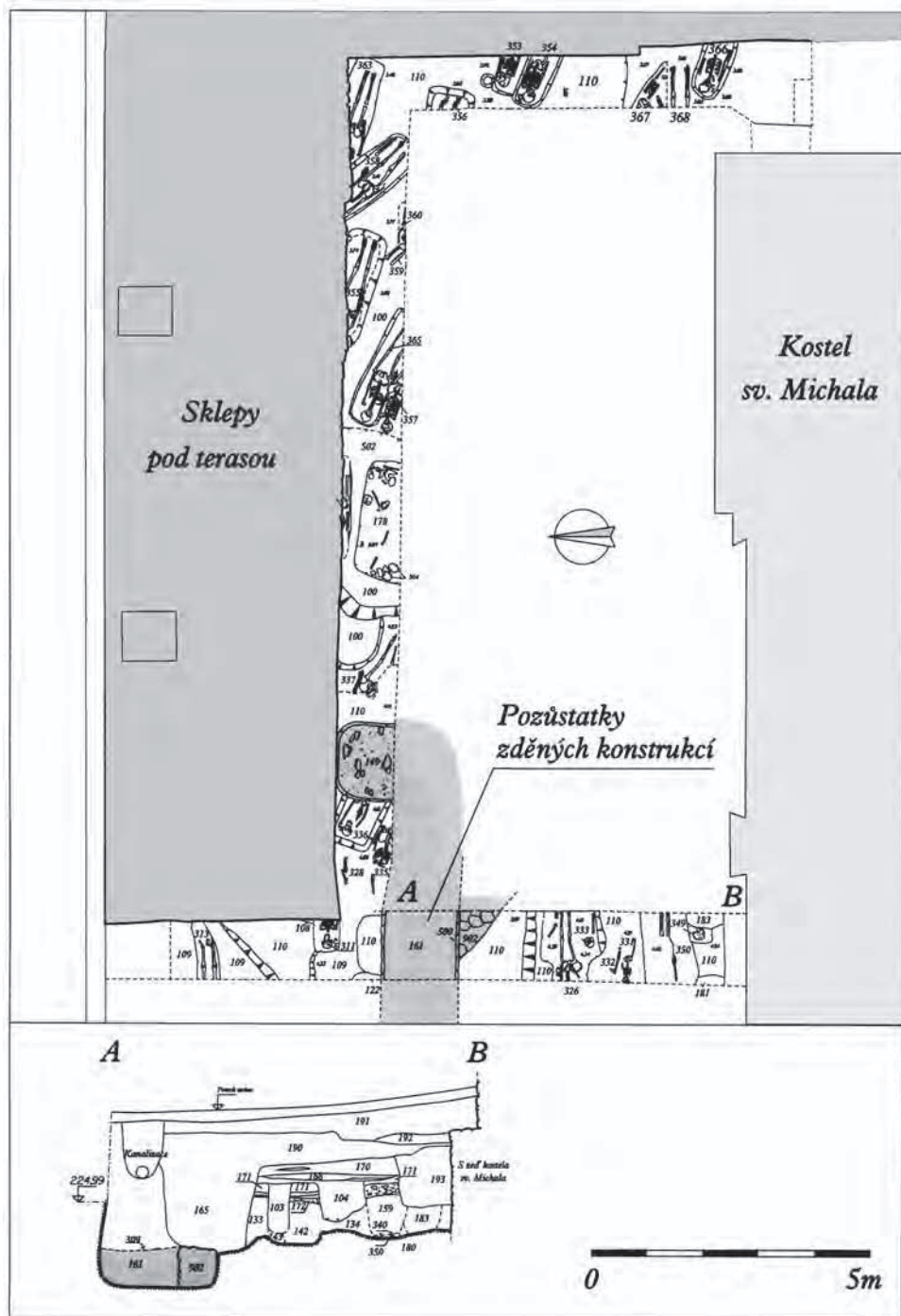
Příloha č. 1: Plán Královské kaple z počátku 20. století (řez).

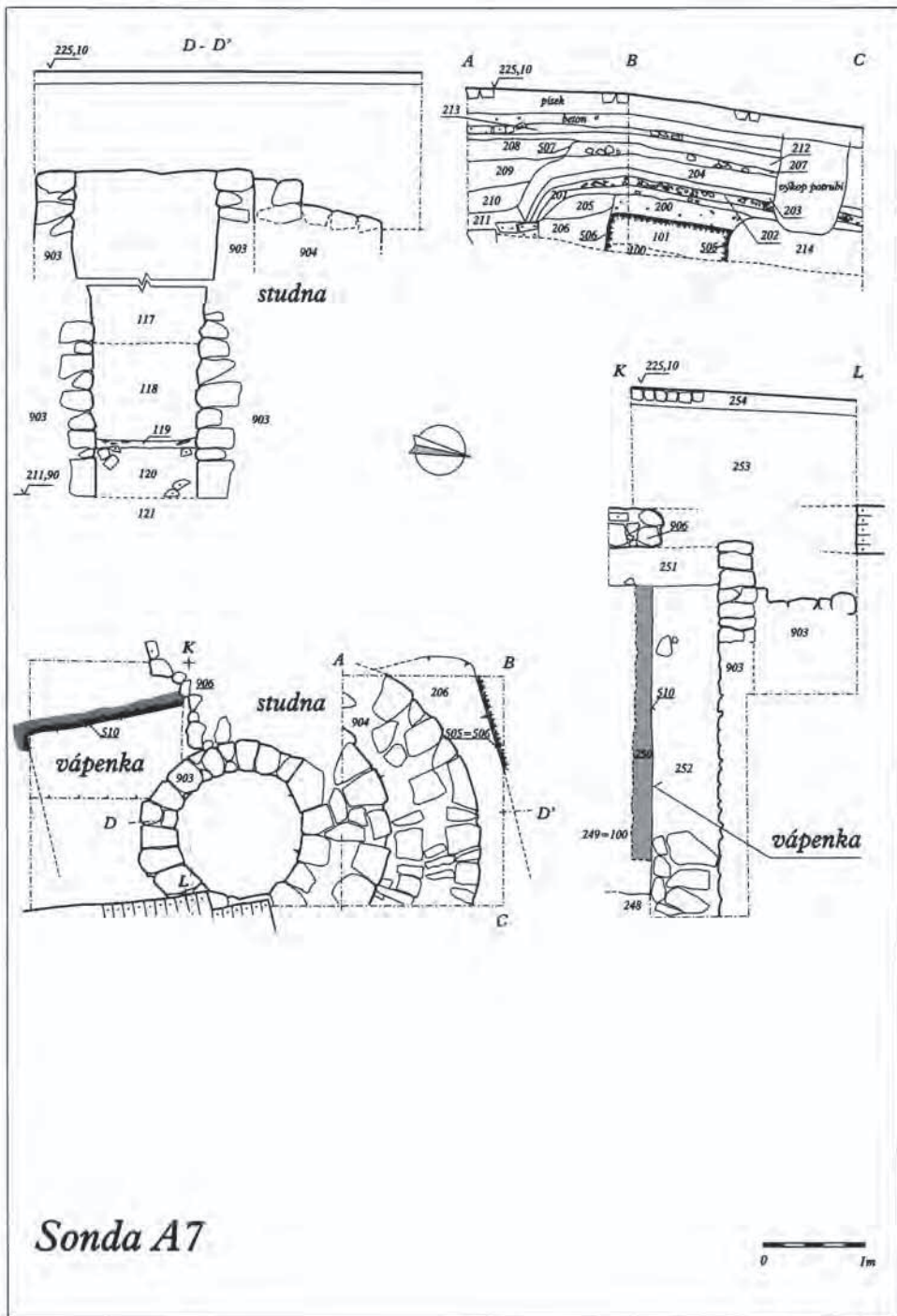
Příloha č. 2: Plán Kralovske kaple z počátku 20. století (řez).

Příloha č. 3: Plán domu cisterciaček (půdorys).

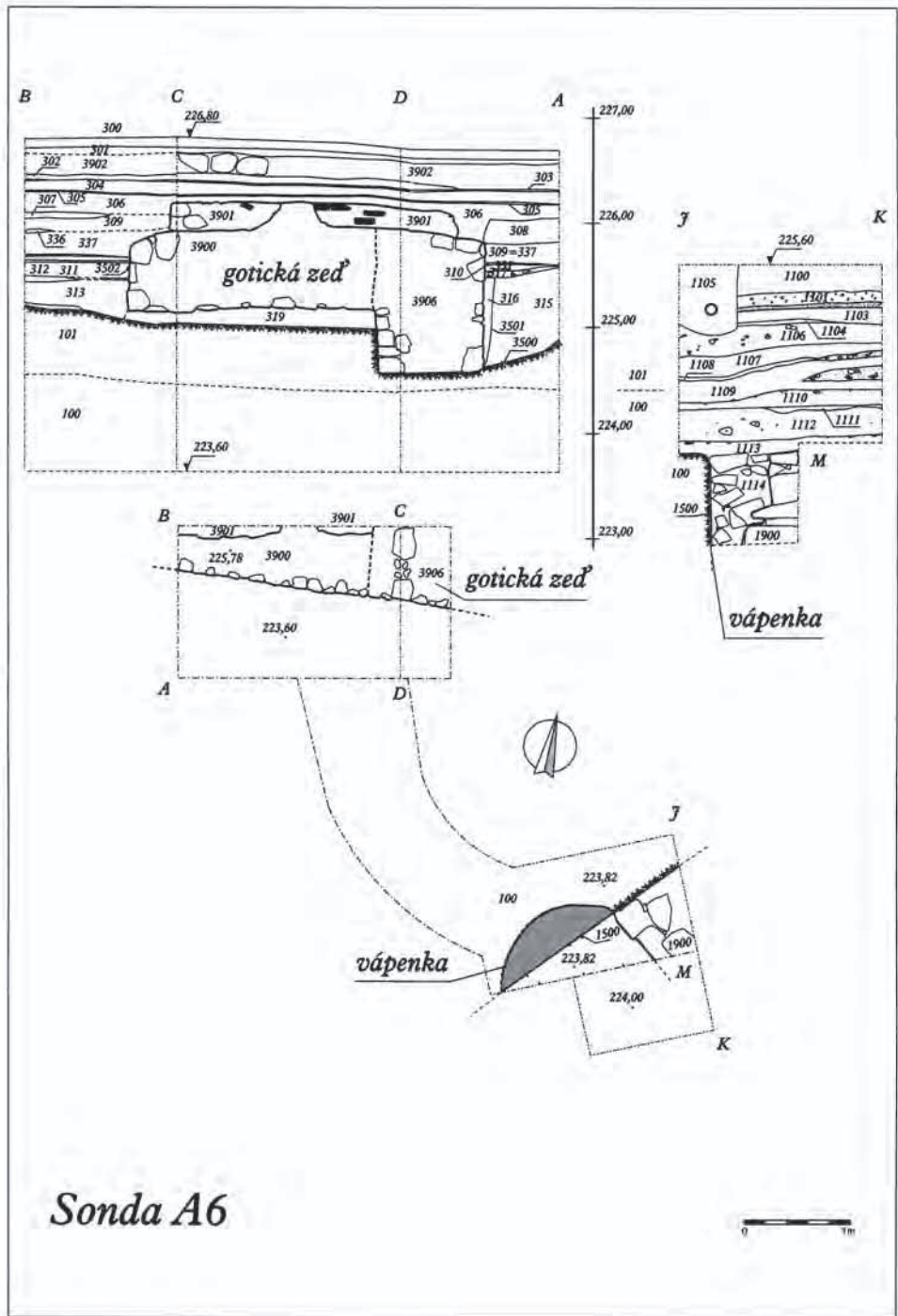
Příloha č. 4: Plán výzkumu při kostele sv. Michala v roce 1996.

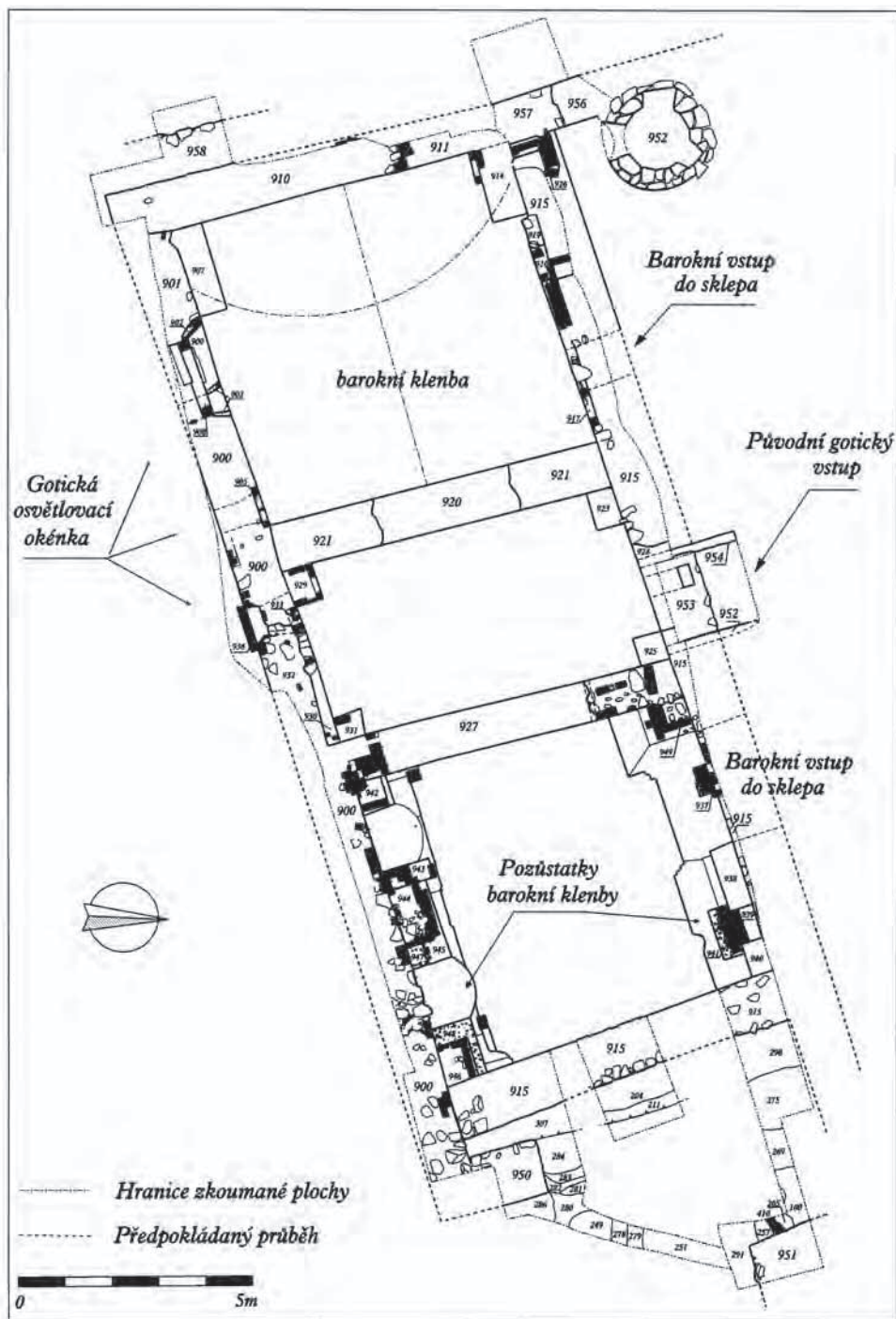
Sonda A7

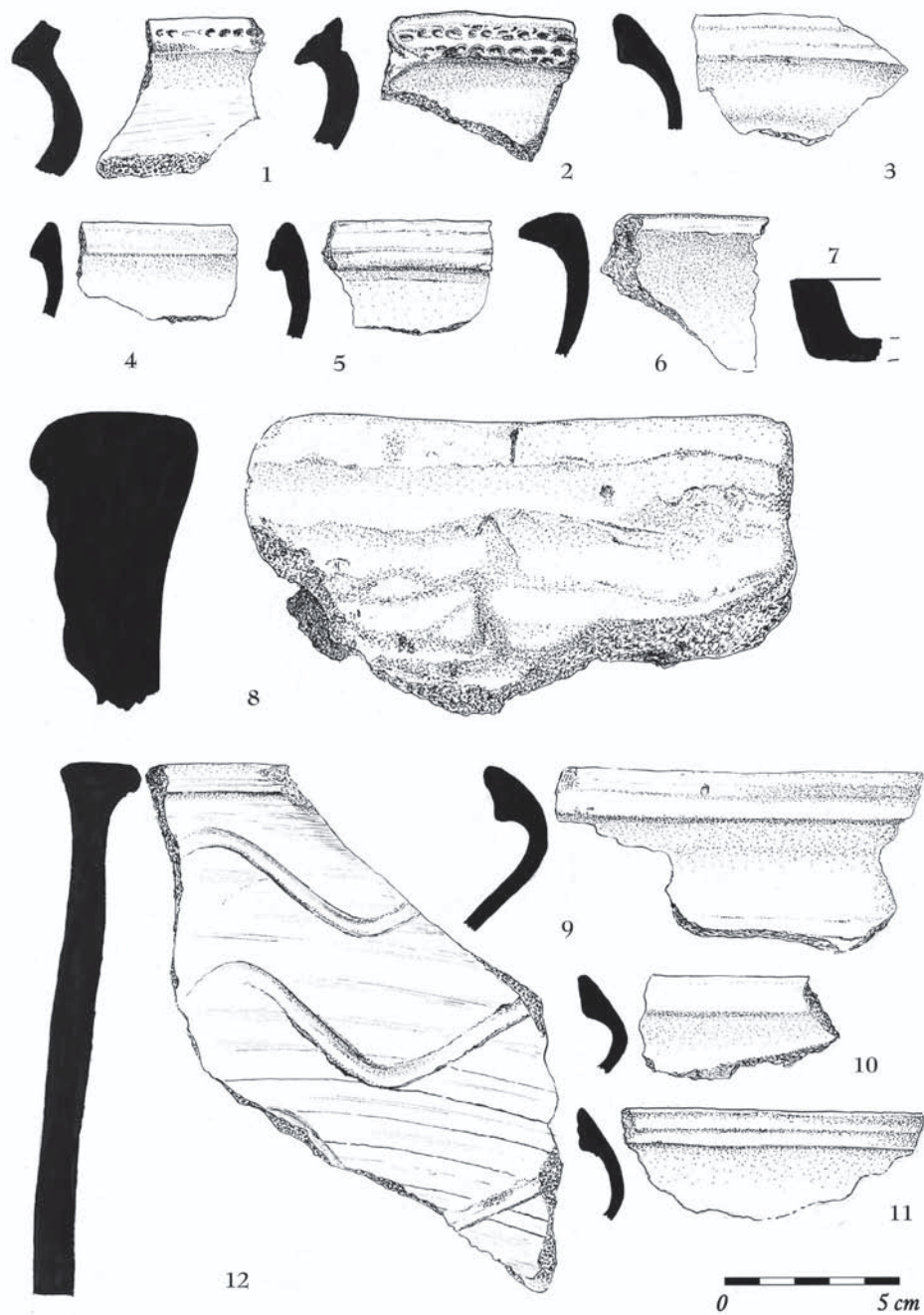
Příloha č. 5: Plán studny zachycené sondou v roce 2001.

Příloha č. 6: Plán vápenky zachycené sondou v roce 2001.

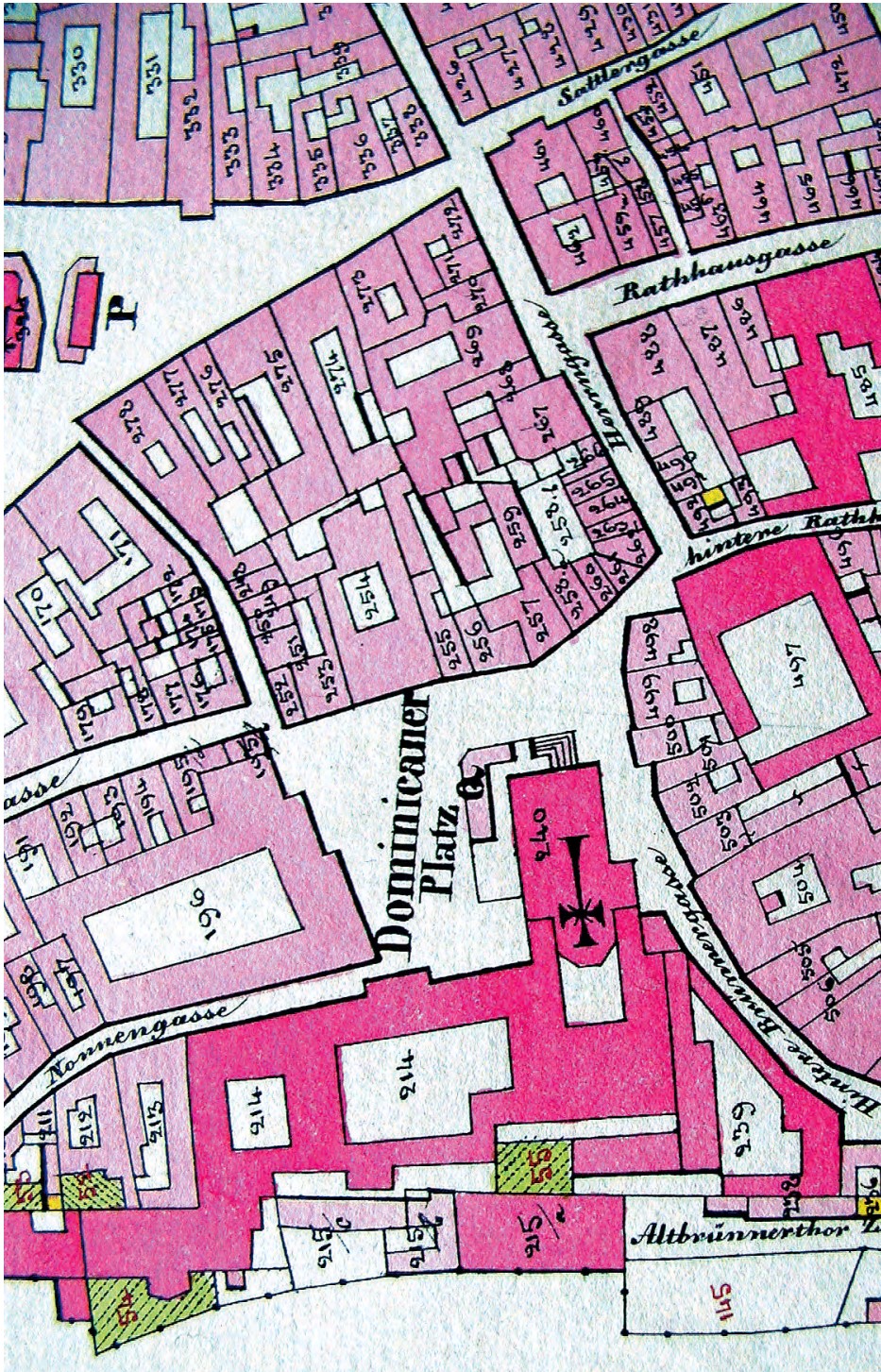
Příloha č. 7: Plán z výzkumu sklepení domu cisterciáček ze Starého Brna.

Příloha č. 8: Nejstarší keramika z archeologických výzkumů na Dominikánském náměstí.

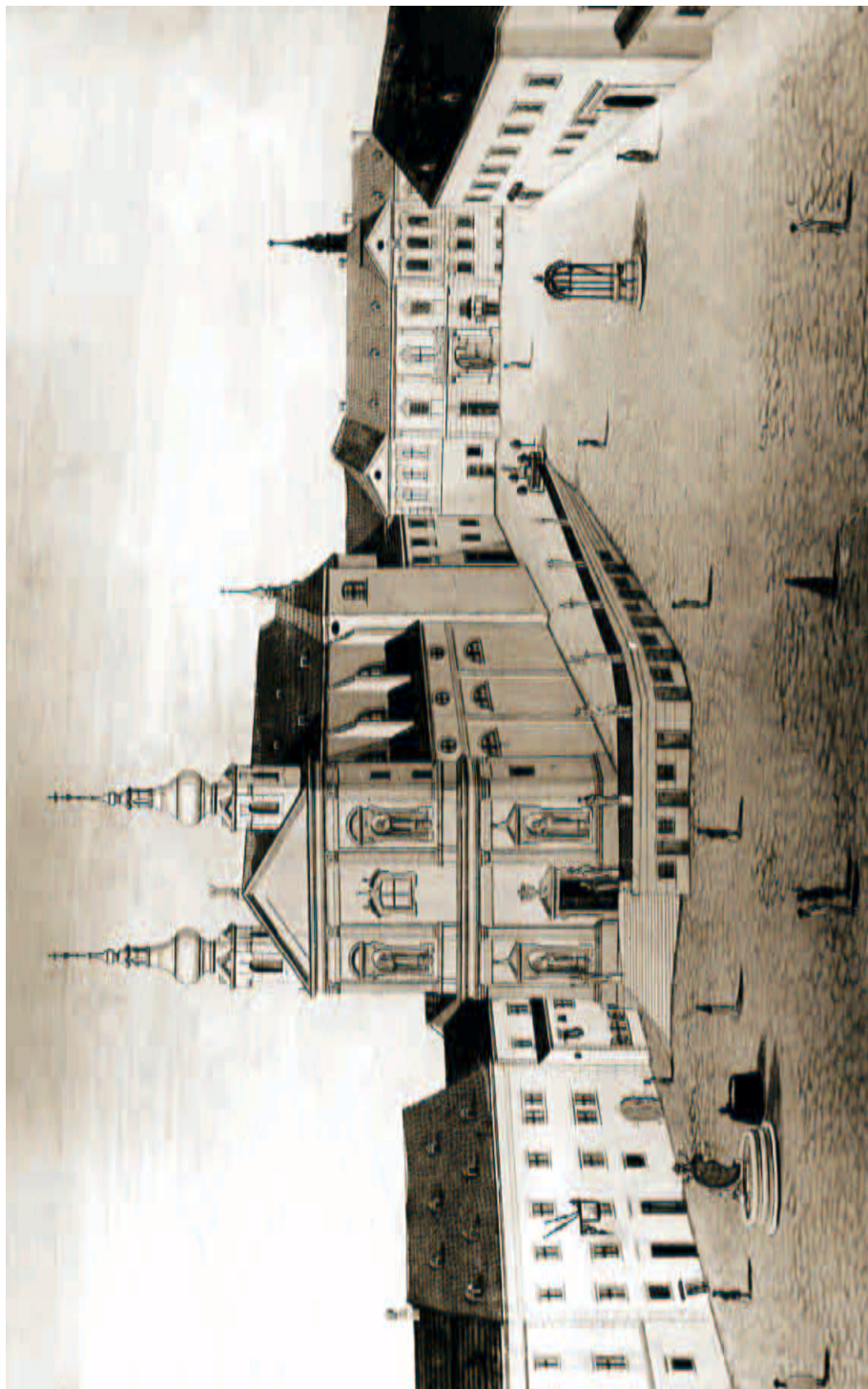
Příloha č. Ia–b: Letecký pohled na náměstí.

Příloha č. II: Výřez z plánu stabilního katastru, 1825.

Příloha č. III: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května 1645.

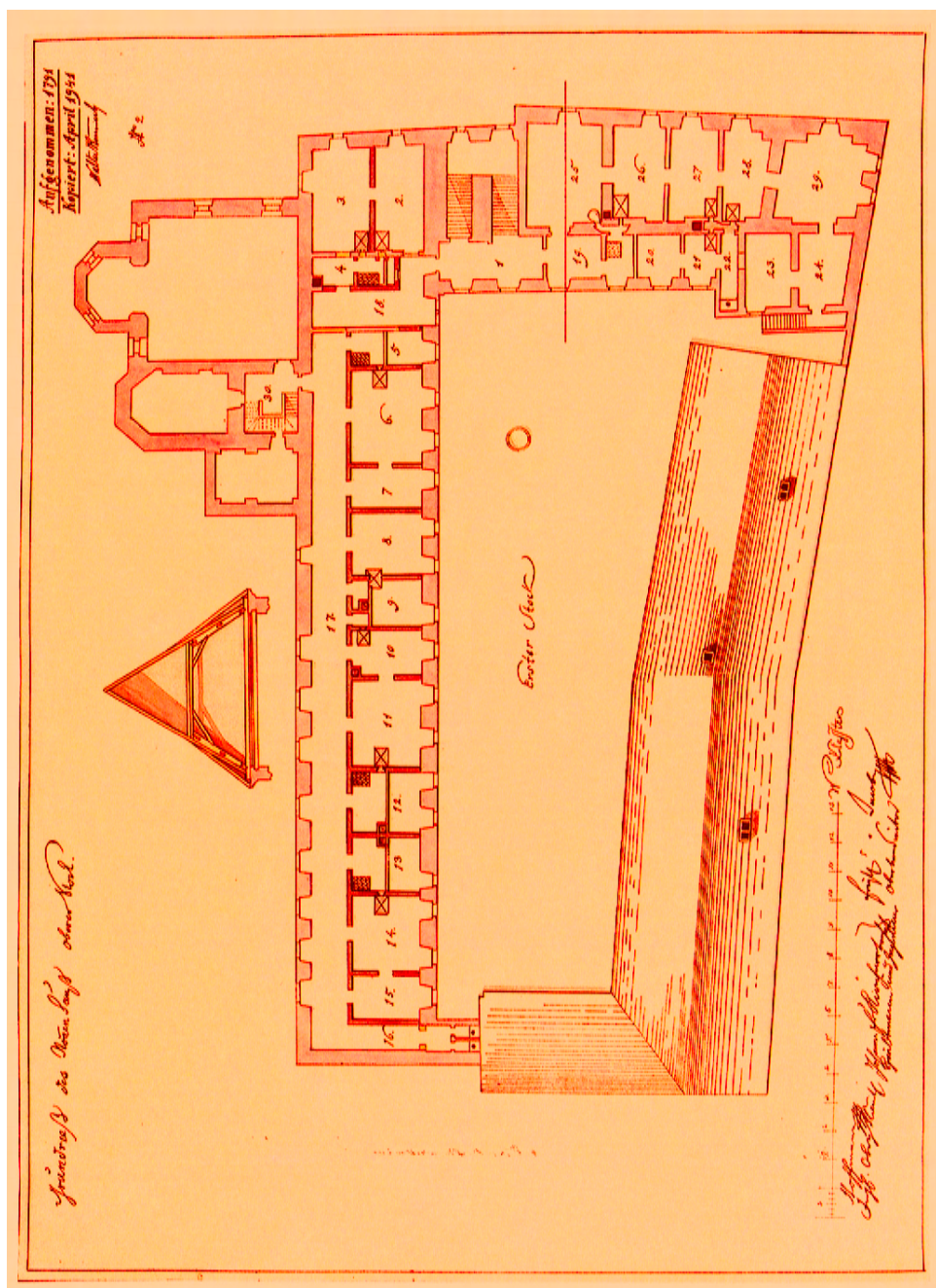
Příloha č. IV: Dominikánský kostel s náměstím a studnou, konec 18. století; kresba, Leopold Masur.

Příloha č. V: Pohled na severní frontu s kaplí před zbouráním, datováno 1904.

Příloha č. VI: Pohled na náměstí po zbourání severní fronty s kaplí, datováno 1905.

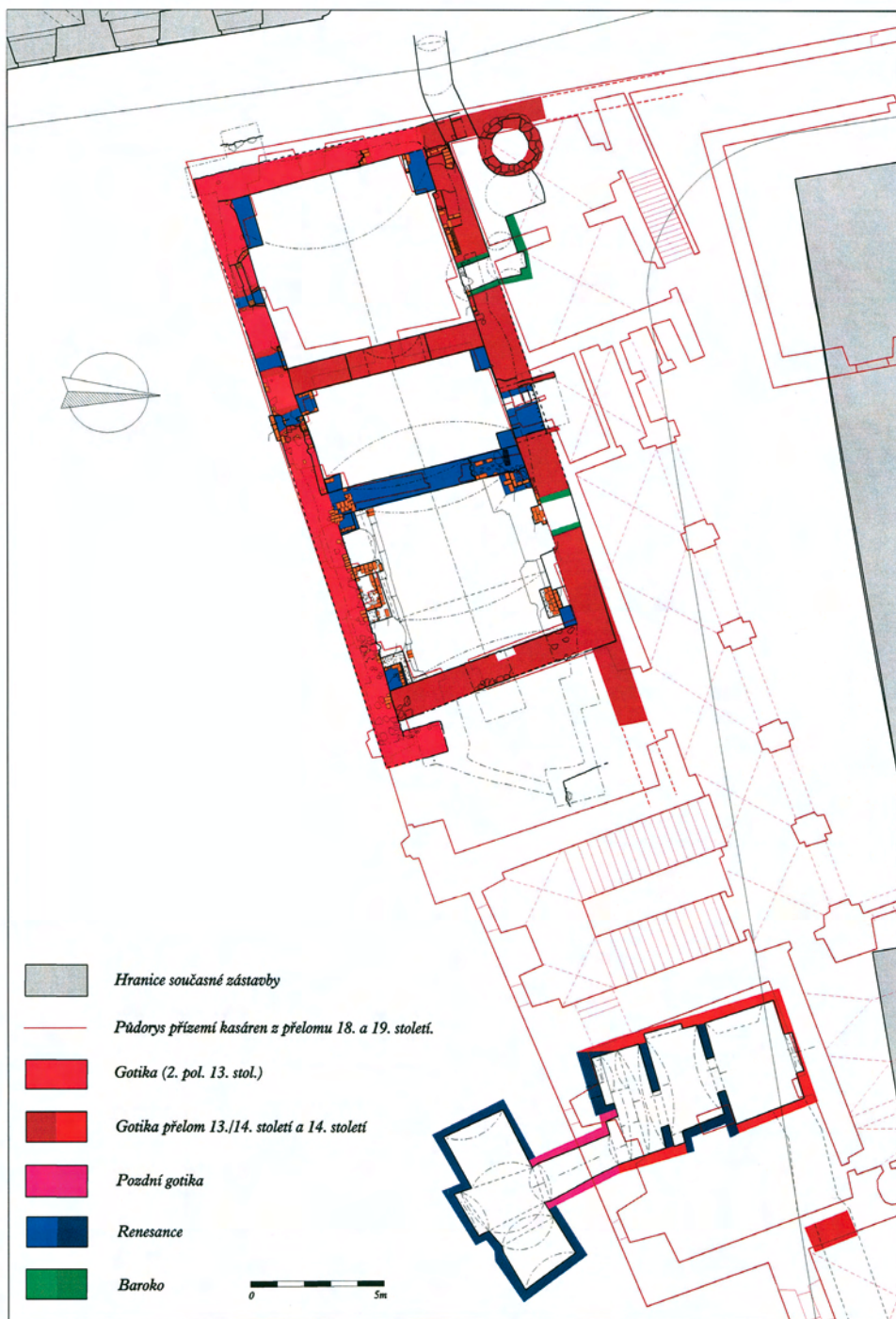
Příloha č. VII: Barevný plán nadzemního podlaží kasáren z počátku 19. století.

Příloha č. VIIIa–b: Záběry z archeologického výzkumu sklepa domu cisterciáček.

Příloha č. VIIIc: Záběry z archeologického výzkumu sklepa domu cisterciáček.

Příloha č. IX: Rekonstrukce a stavební fáze sklepení domu cisterciáček.

Příloha č. X: Plán výzkumu z prostoru rajského dvora dominikánského klášteři v roce 2001.